ئەمنیەتیکردنی ژیان:

ڕۆژهەڵاتی کوردستان لە ژێر فەرمانڕەواییی دەوڵەتی فارسی ـ شیعیدا

کەماڵ سولەیمانی و ئەحمەد موحەممەدپوور
وەرگێڕان: کەیوان فاتێحی

پوختە

لە دەسپێکی شۆڕشی ١٩٧٩، دەوڵەتی ئێران، کۆمەڵێک سیاسەتی داتاشراوی بۆ یەکسانسازیی کوردەکان لە ڕۆژهەڵاتی کوردستان بەڕێوەبردووە. کوردەکان بە بەردەوامی دەبنە ئامانجی سەرەکیی ئۆپەراسیۆنە نیزامییەکانی دەوڵەتی ئێران و ستراتێژییە دنەدەرەکانیان و، لە ژێر چاوەدێریی ڕێژیمدان. پاش داگیرکردنی ڕۆژهەڵاتی کوردستان لە ساڵی ١٩٧٩دا، دەوڵەت تێکۆشا لە ڕێی میلیتاریزەکردن و، دامەزراندنی «دامەزراوەی ئینقلابی» و ناوەندی نوێی فەرهەنگی و مەزهەبییەوە، کۆنترۆڵی ناوچەکەی بە دەستەوە بێ بۆ ئەوەی دیمۆگرافیی کوردستان، لە ڕووی مەزهەبی و فەرهەنگییەوە، تێک بدات. ئەم وتارە هەوڵێکە بۆ ڕوونکردنەوەی ناسیۆنالیزمی دینیی دەوڵەت و، فۆرمە جۆربەجۆرەکانی ستراتێژییە دنەدەرکانی کۆماری ئیسلامیی ئێران، کە بۆ گۆڕینی ناوچە کوردییەکان بە کاری هێناوە.

وشە کلیلییەکان

میلیتاریزەکردن، ئەمنیەتی کردن، ناسیونالیسمی فارسی ـ شیعی، ڕۆژهەڵاتی کوردستان

شکڵی ١. تابڵۆی جاددەیەکی ئاسایی کە لە سەری نووسراوە: «بەر لەوەی پێ لە سەر خاکی کوردستان دابنێن دەستنوێژ هەڵبگرن، چونکە بە خوێنی شەهیدان [لە ڕێگای خودا دا] ئاودێر کراوە.

[ڕۆژهەڵاتی کوردستان] لە پایگا نیزامییەکانەوە و لە ڕێگای یاسای نیزامییەوە ئیدارە دەکرێ و، زۆرترین سەرمایە ئابووریەکانیش بۆ ژێربینا نیزامییەکان تەرخان کراوە...ئەم بارودۆخە بە تەواوی هەستی داگیرکراویی لە نێو [کوردەکاندا] پتەو کردووە.

«کریستین ڕاسموس ئەڵینگ (٢٠١٣) کەمینەکان لە ئێراندا: ناسیۆنالیزم و قەومیەت پاش خومەینی»

دەسپێک

حەسەن ڕۆحانی، سەرۆک کۆماری ئێستای ئێران، لە کەمپەینی هەڵبژاردنی خۆیدا بەڵێنی دا کە «ڕوانگەی ئەمنیەتی [دەوڵەت] لە هەمبەرئیتنیکەکانی دیکە[ی نافارس] و فەرهەنگی ئەوان، بگۆڕێ».[١] ئەو بەڵێنی دا کە «پێکهاتەی سیاسی ـ ئەمنیەتیی جێگیر بگۆڕێ بۆ سیستمێکی زانستیی تۆکمە کە بە باشی لە سەرمایەی ماددی و مرۆیی لە ناوچەکانی دەوروبەردا کەڵکی لێ وەربگرێ».[٢] دانپێدانانی ڕۆحانی لە بێبەشیی نافارسەکان هەقیقەتی بنچینەییی پەیوەندیی نێوان حاکمییەت و کۆمەڵگەی ژێردەستەی شیعەکان، نیشان دەدات. وتەکانی ڕۆحانی، نە تەنیا نیشان دەدات کە نافارسەکان وەکوو هەڕەشە لەقەڵەم دەدرێن، بەڵکوو هەروەها بەڵگەیەکە لە سەرئەو هەقیقەتە کە سیاسەتەکانی کۆماری ئیسلامیی ئێران، لەسەر بێبەشکردنی ئەو کۆمەڵگایانە بنیاد نراوە. لەم ڕووەوە، تەعبیرلە «سیستمێکی زانستیی تۆکمە»، ڕاشکاوانە پەسنی مێژوویەکی دوورودرێژی بێبەشیی خەڵکانی نافارسە، کە لە خوارەوە باسی لێ دەکەین.

لەم بەدواداچوونەدا، لە ڕێگەی شیکردنەوەی کەیسی کورد، دەمانهەوێ پێوەندیی نێوان «ئیسلامگەرایی» و ناسیۆنالیزم لە ئێراندا ڕوون بکەینەوە. فوکووسی ئێمە لەسەر کەیسی کورد، بە هۆی ئەم هەقیقەتە زیندووەیە کە لە چل ساڵی ڕابردوودا، تەنیا کوردستان نموونەی حاڵەتێکی دەگمەنی لە خۆی نیشان داوە. «کۆمەڵگەی کوردستان، بەرزترین ژمارەی ئێعدامکراوانی بە بەراورد لە گەڵ کەمینە قەومییەکانی دیکە بەرکەتووە...» (بە پێی ڕاپۆرتی ساڵانەی UNHCR ١١،٢٠١٨). هەروەها بەندکراوانی سیاسیی کورد... تەقریبەن نیوەی کۆی بەندکراوانی سیاسی لە کۆماری ئیسلامیی ئێراندا لە خۆ دەگرن... (ڕاپۆرتی تایبەتی بۆ کۆبوونەوەی گشتیی ڕێکخراوی نەتەوەیەکگرتووەکان، ٢٠، ٢٠١٩).[٣]

هیواداریـن لە ڕێگەی شیکاریی خەڵک ناسانەی ئێمەوە لە بارودۆخی ڕۆژهەڵاتی کوردستان، سیاسەتی ئەمنییەتیکردنی کۆماری ئیسلامیی ئێران و ڕوانینی گشتیی ناوەند لە هەمبەر کوردبوون، بڕێک ڕوون بێتەوە. مەبەستی ئێمە لە «ناوەند»، سەرەڕای دەوڵەت، کۆی دەزگا فیکری، کۆمەڵایەتی و فەرهەنگییەکانە کە ڕەفتاری دەوڵەت لە کوردستاندا بە ڕەوا دەزانن. هەر وەها ئامانجی ئێمە ئەوەیە کە نیشان بدەین، ئە و ئیسلامگەرایانە بە پێچەوانەی ئەوەی کە تەسەور دەکرێ خۆیان زیندانیی مەحدوودییەتی قەومیی خۆیانن، کاتێک کەدەسەڵاتیان بە دەستەوەیە، نوقسانیی جەوهەرە ئەخلاقییەکان بە باشی نمایش دەکەن. ئیسلامگەرایی، توانایی چارەسەریی قەومی ژێر دەستەی نییە کە وەکوو برای موسوڵمان بە یەکسانی ڕەفتار بکات. شێوەی حوکمڕانیی ئیسلامیەکان، بەڵگەگەلێک دەخاتە ڕوو کە، وەکوو هەر کەسێکی دیکە لە ئێران و تورکیە، سنوورەکانی سیاسەتی داسەپاو لە لایەن ناسیۆنالیزمی دەوڵەتییەوە، بنەجێ کراون. ئەم بنەجێ کراوانە، بە نۆرەی خۆیان، سنووری تەفسیری ئیسلامگەرایی لە دین دیاری دەکەن (سولەیمانی ١٥- ١٠، ٢٠١٧).

سەرەڕای بوونی توخمی لێک گرێدراوی فیکری لە دینی ئیسلامدا، کارتێکەریی کانتێکست و بەستێنەکان، دیدگای ئایینیی ئیسلامییەکان دەگۆڕێ. کەواتە، وەکوو هەموو هەوڵە مەعریفەناسییەکانی دیکە، تەفسیری ئایینیی ئیسلامییەکان، تێڕوانیی باو و تایبەتمەندیی کاتی بەخۆوە دەگرێ. ئەزموونی کۆمەڵایەتی، سیاسی و فەرهەنگیی کورد وەکوو«نەتەوەیەکی بە کەمینەکراو» لە کۆماری ئیسلامیی ئێران، نموونەیەکی بەرچاو لە وەها هەقیقەتێکی حاشا هەڵنەگرە. لە زۆر ڕووەوە، ئەزموونی کورد لە ژێر حوکمڕانیی ئایینیدا، هاوشێوەی ئەزموونی کۆمەڵگە داگیرکراوەکانی ناوخۆیی دیکەی کوردە لە شوێنەکانی تردا. بەم پێیە، لە دوو بەشییەکەمی ئەم وتارەدا، ئێمە بە کورتە چاوخشاندنێکی تیۆریک بەسەر ناسیۆنالیزمی دەوڵەتیی دینیدا، سەرچاوەکانی، شێوە و سیاسەتە جۆراوجۆرەکانی هەڵاواردن لە ئێراندا و، نیشانەکانی ستەم لەسەر کوردبوون، دەخەینە ڕوو.

ئێمە بە مەبەستی نیشاندانی وێنەیەکی ڕوونتر لە ئەمنییەتیکردنی ژیان لە کوردستاندا، کەڵکمان لە ڕێژەیەکی بەرچاو لە زانیاریی ئەزموونکراو(ئیمپیریکاڵ)، وەرگرتووە. ئێمە بۆ ئەم شیکارییە، ئیلهاممان لە ڕوانگەی لقە جیاوازەکان کە زانستی خەڵکناسیی کۆلۆنیالیزمیش دەگرێتەوە، وەرگرتووە (کوهن ١٩٩٦؛ ئیستۆرم ٢٠١٧؛ مێنوالو و واڵش ٢٠١٨).

بێگومان ئەدەبیات و کاری زانستی، لە زۆربەی ڕەهەندەکانی ژیانی کوردەکان لە ڕۆژهەڵاتی کوردستاندا لاوازە. ئەوکارە زانستیانەی کە هەن، پشتمان زۆر بە لێکۆڵینەوەی ئینتنۆگرافیک و مەیدانیی خۆمان بەستووە. لەبەر ئەوەی ئەم ناوچەیە بە چڕی ئەمنیەتی کراوە، لێکۆڵەرانی

شکڵی ٢. نموونەیەک لە مانیۆمێنتی سازکراوی خامنەیی

شکڵی ٣. مانیۆمێنتی شەهید، دزلّی/ کوردستان، فۆتۆ ئەحمەد موحەممەدپوور

بیانی و کەسانێک کە بە زمانی ئینگلیزی دەنووسن، بەکەمی دەستیان بە ڕۆژهەلات ڕاگەیشتووە. بەم پێیە، لە جیاتی پەسەندی ێیککەوتنی «خەڵکناسیی سوننەتی» (Den-zin 1989, 27) نووسراوەکەی ئێمە زۆرتر لەگەڵ «شێوەی پرسیار و بەدواداچوون لە ژێر ئاوردا» یەک دەگرێتەوە. (Denzin 2009) لەم لێکۆڵینەوەیەدا، ئێمە لە شێوەیەکی چەند مێتۆدی کەڵکمان وەرگرتووە کە بواری بە ئێمە داوە تاکوو ئاوێتەیەک لە زانیارییەکان و بەڵگەکان لە ڕووی چەندایەتی و چۆنایەتییەوە بەکار بێنین. ئێمە وتوویژگەلێکی جیاواز و بەربلاومان لە گەڵ خوێندکاران، مامۆستایان، پرۆفسۆر و ئەندامانی ڕۆحانییەت، چ بە شێوەی ڕووبەڕوو و زۆرجاریش لە ڕێگەی سکایپ، واتس ئاپ و کەرەستەکانی دیکەی پێوەندیی ئەلکترۆنیکی، ئەنجامداوە. وەها وتووێژگەلێک لە ڕێی پێوەندییەکانی ئێمەوە بە ناوچەکەوە بە پرسیارکردن دەستەبەر بووە.

ئێمە بە باسێکی کورت لە سەر بنەمای تیوریی ناسیۆنالیزمی دینیی فارسی دەست پێدەکەین. بۆ نیشاندانی ئەو ڕێگایانەی کە کارتێکەریيان لە سەر کورد داناوە. درێژەی ئەم وتارە ڕەنگرێژێکە لە خەڵکناسیی مێژوویی لە بارەی بەڵگە پشتراستکراوەکانی دەوڵەت، کە پەروەردەی دینی و «سێکۆلاریزم» لە خۆ دەگرێ. هەروەها ئێمە ئیستراتیژیی دەوڵەتمان بۆ لەنێوبردنی هەموو نیشانەکانی کوردبوون شی کردووەتەوە.

لێکۆڵینەوەکەی ئێمە، لە بارەی گرینگی دان بە ئەمنیەتیکردنی ژیانی کوردەکانەوە وەکوو ژێردەستەیەک بە مەبەستی ڕوونکردنەوەی جەوهەری هەمەلایەنەی سیاسەتەکانی دەوڵەت، درێژەی دەبێ. ئێمە بەڵگە دێنینەوە کە بە مەبەستی پارچەپارچە کردنی کۆمەڵگەی کوردی، سیاسەتەکانی پێوەندیدار بە پەروەردەی شیعەسازیی دەوڵەتی و پەرەپێدانی نیزامی، لە گەڵ بەبەرستەکانی بەردەم چالاکییە ڕۆژانەییەکانی بزوتنەوەی کورد لە پێوەندیدان.

کۆماری ئیسلامیی و ناسیۆنالیزمی پارسی ـ شیعە

چەند دەیەییەکەمی سەدەی بیستەم، شایەتی گەشەکردنی شێوەی جۆراوجۆری ناسیۆنالیزمی فارسی بوو. ئەگەرچی لە سەرەتای سەدەی بیستەمەوە، نموونەگەلێک لە هەڤرکێ لە نێوان ناسیۆنالیزمی دینی و سێکۆلاریزمی فارسیدا خۆی نواند، بەلام هەردوو لا، تێکۆشان تاکوو تێروانینێکی «یەکدەست» لە ڕابردووی ئێران و «تاقانەیی میللی» پیشان بدەن. ڕۆشنیرانی پارسی لەو کاتەوە جەختیان لە ناکاتی هۆوییەتی کۆنی ئێرانی کردووەتەوە، کە هۆوییەتی خۆیان وەکووهۆوییەتی هەموو ئێرانییەکان ناساندووە. (بۆ زانیاریی زیاتر بڕوانە وەزیری ١٩٩٣؛ مارشی ٢٠٠٨؛ وەجدانانی ٢٠١٥؛ مەتین ـ عەسکەری ٢٠١٨). لە ژێر کارتێکەریی خوێندنەوەی ڕۆژهەلاتیانە و دیسکۆرسی پاش پەهلەوی، پارسەکان لە پلەییەکەمدا ئێران وەکوو ولاتێک ڕەنگرێژ دەکەن کە هەزاران ساڵە بە ناسنامەیەکییەکدەست و پەیوەستەوە ماوەتەوە (وەزیری ١٩٩٣، سولەیمانی و موحەممەد پوور ٢٠١٩). لە گەڵ سەرهەڵدانی خانەدانی پەهلەوی، دیسکۆرسی ناسیۆنالیزمی ئێرانی، بوو بە پرۆژەیەکی زاڵ بە ئامانجی سازکردنی «هۆوییەتێکی بنچینەیی- لە سەر پێکهاتەکانی زمان، برگەی هەڵبژێردراوی مێژوونیگاری و ناسیۆنالیزمێکی ئێرانی تەوەر، کە کەمینە قەومییەکانی دیکەی پشتگوێ دەخست، بنیاد نراوە» (بروجردی ١٩٩٨، ٤٣). بە گەڕانەوە بۆهێندێک لە سەرچاوەکانی دێرینە ناسی، مێژوونووسی فەرمانڕەوایەکی داتاشراوی ڕابردوویان بۆخۆیان دەستنیشان کرد و ڕیوایەتێکی سەرەتاییی پارسییان لە ڕێگەی پەروەردە ودەزگا دەوڵەتیەکانی دیکەوە بڵاو کردەوە.

هەر وەها لە نیوەییەکەمی سەدەی بیستەمدا ڕۆشنبیرانی خۆماڵیخوازی(نەیتیڤیست) دژە ڕۆژئاوایی، کە زۆربەیان لە ژێر کارتێکەریی ئاریائیزمی ئالمانیدا بوون (مەتین عەسکەری)، پێکهات و کێشەکانیان لە داوێنی فیکری و ڕوانگەی «ڕۆژئاواییەکان» خست و ئەوانیان بە غەربزەدەگی لە قەڵەم دا. وەها تێڕوانینێک بە تایبەتی لە لایەن جەلال ئال ئەحمەدەوە لە وتارێکی ڕەخنەیی بە ناونیشانی غەربزەدەگی، بوو بە پرسێکی باس هەڵگر (بڕوانە بەخشەندە ٢٠١٥؛ میرسپاسی ٢٠١٧). بەم حاڵەوە، ڕۆشنبیرانی لایەنگری ڕۆژئاوا و میللی، هەر دوو لا لە سەرساغکردنەوەی پرۆژەی هۆوییەت و سازکردنی «هۆوییەتێکی میللی» پابەند بوون (بروجردی ٥- ١، ١٩٩٧). هەر دوو لا، هەمیشە بە ڕوونی دەستەواژەی پارسی تەوەری « میللی» یان ڕەنگرێژ و پێناسە کردووە. هەر بە هۆی ئەم هۆکارەوەیە کە تەنانەت ڕۆشنبیرانی پارسی لایەنگری کۆماری ئیسلامیش، بە شێوەیەکی شاراوە بەرنگار دەبنەوە و هۆوییەتی پارسی و «میللی»، بەپێچەوانەی ناوچە ناپارسەکان ،بەیەکەوە گرێ دەدەن. بۆ وێنە نیعمەت اللە فازلی بانگەشە دەکات دامەزراوەکانی پەهلەوی وەکوو«فەرهەنگستانەکان»، بە پێی پلان لە زمان و ئەدەبی گشتی بۆ پاککردنەوەی زمانی پارسی و بەهێز کردنی هۆوییەتی میللیی خۆیان بە کارهێنا بۆ زاڵبوون بەسەر ناسنامە ی قەومی لە ناوچەکانی دیکەدا (فازلی ٢٠٠٦، ٥٣، جەختی لە سەر کراوەتەوە). ئەم بانگەشەیە کارتێکەریی ناسیۆنالیزم لە سەر فیکری

> ئێمە بەڵگە دێنینەوە کە بە مەبەستی پارچەپارچە کردنی کۆمەڵگەی کوردی، سیاسەتەکانی پیوەندیدار بە پەروەردەی شیعەسازیی دەوڵەتی و پەرەپێدانی نیزامی، لە گەڵ بەبەرستەکانی بەردەم چالاکییە ڕۆژانەییەکانی بزوتنەوەی کورد لە پیوەندیدان

مودێرنی ئیسلامی پیشان دەدات. بە تایبەتی وەها کارتێکەرییەکی ناسیۆنالیزم، لە سەر فیکری ئیسلامی، پاش گەیشتن بە دەسەڵاتی ئیسلامییەکانی خۆی، باشتر دەردەخات. موسوڵمانە مودێرنەکان (ئیسلامیەکان و ئەوانیتر)، هەڵسوکەوتیان لە پارادایمی ناسیۆنالیزمدایە، هەر بۆیەش دیسکۆرسی دینی و نەتەوەیەییان لێک گرێداوە (بڕوانە دیڤیجی ٢٠١٣، سولەیمانی ٢٠١٦، ٣٢ – ٤١). پارادایمی ناسیۆنالیزم بەم شێوەیە وێنای مرۆڤی موسوڵمان لە نەتەوە بیچم دەدات و تێگەیشتنێکیان پێ دەبەخشێ کە بتوانن جیاوازییە قەومی و نەتەوەییەکانی ناو خۆیان بە لۆژیکی لەقەڵەم بدەن (سولەیمانی ٢٠١٧، ١ – ١٦).[٤] ئەم پارادایمە، لێکەوتەی گرینگی لێ دەکەوێتەوە؛ لەبەرئەوەی وەکوو بەستێنێک لە هەوڵی مەعریفەناسیی ئیسلامی و تەفسیری موسوڵمانان لە ئیسلام لێکدەدرێتەوە. بەم پێیە، لە زۆر ڕووەوە، بیاڤ و سنوورەکانی فیکری مودێرنی دینیی ئەوان دیاری دەکات.[٥] نەزمەکانی ئەم پارادایمە، بنەما بنەڕەتییەکانی بەیەکەوە هەڵکردنی فیکری مودێرنی دینیی ئیسلامی و ناسیۆنالیزم پێک دەهێنێ. کەواتە، ئەگەر شێوە ئاخاوتنی توندی ئیسلامییەکان پشتگوێ بخەین، تێدەگەین کە ئیدارەدانی دینی و ڕەفتار لەگەڵ ئێتنیکەکانی دیکەی ناوخۆیان، ئیستراتێژیی هاوشێوەی وڵاتە نائیسلامییەکان پێڕەو دەکەن.

پێچەوانەی خانەدانی پەهلەوی ـ کە زۆرتر بە لای ناسیۆنالیزمێکی سێکۆلاردا دەشکایەوە، کۆماری ئیسلامیی ئێران، بە ناسیۆنالیزمێکی ئایینی، ئێرانی ـ شیعی دەناسرێت کە سەرچاوەکەی دەگەڕێتەوە بۆ گۆڕانکارییەکانی کۆتاییی سەدەی نۆزدەهەم. لە ساڵی ١٩٧٩، ئیسلامییەکان لە ئێران و شوێنەکانی دیکەدا، دەرفەتگەلێکیان بۆ دەسەڵاتداریەتی وەکوو ئاڵترناتیڤ و مودێلی حوکمڕانی بۆ ڕەخسا. شکستی حکوومەتەکەی ئەوان بە هۆی پێکناکۆکیی بنەڕەتیی بیرکردنەوەی ئیسلامیەکانە لەگەڵ «شێوە ئیدئاڵی» نیزامی زاڵ، کە لە ئارمانی دەوڵەت میللەت دا بەرجەستە بۆتەوە. ئیسلامییەکان کاتێک کە دەسەڵاتیان بە دەستەوە بووە، تێکۆشاون ئایین لە یاسای وڵاتەکانی خۆیاندا باڵادەستر بکەن، بەڵام زەبوونییەکی بێ وێنەیان نواندووە و سەلماندوویانە کە توانای دیتن و سەرکەوتن بەسەر مەحدوودییەتە نێتنیکییەکانی ناسیۆنالیزمی زاڵ (کە هی خۆیانە)یان نییە.

بەمشێوەیەی کە لە ژێرەوە نیشان دەدرێ، کۆماری ئیسلامیی ئێران، جگە لەوەی هەوڵی داوە وەکوو وڵاتێکییەکدەستی ئێرانی ـ شیعە ڕەفتار بکات؛ کاتێک کە بەراورد دەکرێ لە گەڵ وڵاتانی سێکۆلاری دراوسێیدا، دەردەکەوێ کە ئەو تەنانەت زۆرتر دژی هەر هێمایەکی سیاسی، فەرهەنگی و زمانیی نافارسەکانە.

داگیرکاری (فەتح) و ئەمنیەتیکردنی ژیان لە کوردستاندا

لە دیسکۆرسی کۆماری ئیسلامی ئێراندا، داگیرکاریی نیزامی و ئەمنیەتیکردنی ڕۆژهەڵاتی کوردستان زۆر جار وەکوو فەتحی کوردستان ئاماژەی پێ دەکرێ. ئەم چەمکە مانایەکی بەهێزی ئایینیی هەیە کە بیرۆکەکەی بۆ فەتحی مەکە و شکاندنی بتەکان لە لایەن پەیامبەری ئیسلام، لە ساڵی ٦٢٩ی زایینیدا، دەگەڕێتەوە.» فەتحی کوردستان» بە ڕاگەیاندنی فەرمانی جیهادی خومەینی لە دژی کوردستان، لە ئووتی ساڵی ١٩٧٩ دەستی پێکرد (بڕوانە کەعبی ٢٠١٥, ٦١–٩). لە ساڵی ١٩٧٩وە، ڕەفتاری کۆماری ئیسلامیی ئێران لە گەل کوردەکان و پێشینەی ئیستراتێژیی دەوڵەت لەوانەیە لە برگە ی جیاوازدا بەشێوەی جۆراوجۆر بەیان و فۆرمۆلە کرا. بەڵام ڕێچکەی سیاسیی دەوڵەت،

له هەمبەر کومەڵگە ژێر دەستەکانی (وەکوو عەرەب، بەلووچ و کورد) بە نەگۆڕی ماوەتەوە.

لە دەیەی ١٩٨٠ ـ پاش «فەتحی کوردستان»، سپای پاسدانی شۆڕشی ئیسلامی و یەکەکانی بەسیجی خەڵک، بوونە بەڕێوەبەرانی «بنیادنانەوەی ئابووری» و دەستیان بە سەر بەشەکانی ئابووریی دەوڵەتی و کەرتی تایبەتدا گرت. دەزگا دەوڵەتی و ئەمنیەتییەکانی وەکوو سپای پاسدارنی شۆرشی ئیسلامیی ئێران IRGC و، ڕێکخراوی بەسیجی خەڵکی IPMU، پاش کۆنترۆڵ کردنی ناوچەکە، پڕۆژەکانی میلیتاریزەکردنی کوردستانیان بەڕێوە برد. دەیان هەزار تفەنگچیی کوردی لایەنگری ڕێژیمی (کە لە ناو کورددا بە جاش ناسراون) وەخۆگرت.[٧] ئابووریی لۆکاڵی کوردستان ـ کە زۆرتر کشتوکاڵ و ئاژەڵداری بوو ـ بە درێژایی شەڕی نێوان ئێران و ئیراق لە ناو چوو. بە بیانووی نەهێشتنی ئەمنیەتی تۆڕی دوژمنانی شۆڕش، دەوڵەت ڕێگەی شاخەکانی لە وەرزێرەکان قەدەغە کردووە و زۆربەی ناوچە کشتوکاڵی و دامارییەکانی کردە مەیدانی مین. هەنووکەش، زیاتر لە ١۶ میلیۆن مینی زەوینی بێ شوێنەوار ماوەتەوە، و پانتایی ۴.٢ میلیۆن هێکتار زەوی بە مینرێژ کراوی ماوەتەوە (بڕوانە خشتەی یەکەم).[٨] بەمشێوەیە، دەوڵەت ئیمکانی زیادکردنی دامداریی خۆماڵیی وەکوو مەڕ و بزن کە یەکێک لە کۆڵەکەکانی ئابووریی لادێی کوردستان بوو، بە چڕی دابەزاند. هاوکاریی سیاسی و سەربازی لە گەڵ دەوڵەت، (یان کارکردن وەکوو جاشێک)، بوو بە سەرچاوەی سەرەکیی داهات و لە هێندێک ناوچەشەدا، ئەمە بوو بە تەنیا ڕێگایەک کە کوردەکان بتوان بەشداری لە پرۆسەی «یاسایی/ سیاسیدا» بکەن.

هەڵبژاردنی موحەممەد خاتەمی لە ساڵی ١٩٩٧ بە دیسکۆرسی کۆمەڵگەی مەدەنی، مێدیای ئازاد و پلورالیزم، کە بوو بە هۆی بزوتنەوەیەکی نە خوازراوی پڕ جمووجۆڵی خوێندکاری و نیمچە کرانەوەیەک، لە کوردستان بە گەرمی پێشوازیی لێ کرا. لەو ماوەیەدا، یاسای پۆشینی جلوبەرگی ئایینی شل کرایەوە وچاوپۆشیش لە تێکەڵاویی ڕەگەزی کرا. بە تایبەت لاوانی کورد، لەم کرانەوە سیاسیە ڕێژەییە سوودمەند بوون. بۆ یەکەمجار، کوردەکان لە ئێراندا لەو گومانەدا بوون کە جیاکردنەوەی سیاسەتی کوردەکان لە خەباتی چەکداری لەوانەیە شتێکی مومکین بێ. سەرەرای ئەمانە، بە خێرایی ڕوون بووەوە کە گۆڕانکاری لە دیسکۆرسی دەوڵەت، نابێ ببێتە هەڵە تێگەیشتن لە گۆڕینی سیاسەت لە هەمبەر کۆمەڵگە ژێردەستەکان. بە ڕواڵەت لە سەردەمی «زێرینی ڕیفورمخوازیدا» نامەیەک ئاشکرا بوو کە وەکوو بەخشنامەیەکی دەوڵەتی بوو بۆ گۆڕینی دیمۆگرافیای ناوچەیەکی دەوڵەمەند بە نەوتی عەرەبی خوزستان، کە بەرئەنجامەکەی بوو بە هۆی ڕووبەڕووبونەوەیەکی خوێنین لە نێوان خەڵکی ئەو ناوچەیە و هێزە دەوڵەتییەکاندا.[٩] ئەم پلانە خوێناوییە، درایە پاڵ موحەممەد عەلی ئەبتەحی، یەکێک لە جێگرەکانی خاتەمی، کاتێک کە بۆ خەڵک ڕوون بووەوە؛ ئەو دواتر خۆی لێ بێبەری کرد.[١٠]

گەیشتنی مەحمموود ئەحمەدینژاد بە دەسەڵات، لە ساڵی ٢٠٠۵، هەموو هیواکانی لە بارەی چاکسازیی سیستەمەوە بە نەزۆکی هێشتەوە. ئەحمەدینژاد بوو بە براوەی دوو هەڵبژاردنییەک لە دواییەکی مهەندیسی کراوی وڵات. ئەو یەکەمین دەورەی سەرۆک کۆماریی خۆی لە گەڵ دیمەنی توندوتیژیدا دەستپێکرد، کاتێک هێزە ئەمنیەکان چالاکێکی کورد بە ناوی شوانە سەید قادریان بە پیکابێکەوە بەستەوە و بە زیندوویی لە دەوروبەری شاری مەهابادا، ڕایانکێشا.

خشتەی ١. ژمارەی قوربانیانی مەیدانی مین (١٩٨٨- ٢٠٠٣)*

ئوستان	چەندپاتە	دەرسەد
کوردستان (ئوستان)	٨٨٩	٢٣,١
ئیلام	٥٩٦	١٦,١
خوزستان	٤٥١	١٢,١
کرماشان	١٢٧٣	٣٤,٣
ورمێ	٤٩٤	١٣,٣
خەتی سنوور	١٠	٠,٣
کۆ	٣٧١٣	١٠٠

*. تەقینەوەی مین و هەزینەی مرۆیی (٢٠٠٦) تاران: ناوەندی لیکۆڵینەوە کەمئەندامی ئەندازیاریی و زانستی پزشکی، ٧٧.

بەرئەنجامی هەڵبژاردنەوەی ئەحمەدینژاد، ئاژاوەی نایەوە و بزوتنەوەی سەوزی لێ کەوتەوە. بە خێرایی ڕێبەرانی بزوتنەوەکە، بە تۆمەتی هاندانی خەڵک و «فیتنەگێری» – دەستەواژەیەک کە لە ڕووی مێژووییەوە فەرمانڕەوایانی موسوڵمان بۆ پاساوهێنانەوەی توندوتیژی بە کاریان هێناوە ـ لە ماڵەکانیاندا دەستبەسەرکران.[١١]

خەڵکی کوردستان، لە گەڵ بزوتنەوەی سەوز هاوراییان نیشان نەدا. هۆکاری پشتیوانی نەکردنی کوردەکان، ترسێکی قووڵ لە توندوتیژی نواندنی لەرادەبەدەری دەوڵەت و چاوەدێریی بەربڵاوی کوردستانی میلیتاریزەکراو و پشتیوانیی مێژوویی فەرمانڕەوایانی پارسی شیعە لە دەوڵەت بوو. تەنانەت هەندێک جار، ڕۆشنبیرانی ئێرانی کە لە ڕۆژئاوا دا دەژین، پشتیوانیان لە ئەحمەدینژاد وەکوو سەرۆکێکی هەڵبژێردراوی دیمۆکراتیکی خۆیان دەکرد. لە بەیانی گشتیدا بە دژکردەوە نیشاندان بە سەرۆکی زانکۆی کولۆمبیا، لی بۆلینجێر، ئەنجومەنی خوێندکاریی ئێران، ئەحمەدینژادیان وەکوو سەرۆککۆماری «هەڵبژێردراوی دیمۆکراتیکی» ئێران ناو برد.[١٢] هەروەها، حەمید دەباشی، ئەکادیمیسیەنی پۆست کولۆنیالیزمی پارس، وتارێکی نووسی و لەویدا بانگەشە دەکات کە ئەحمەدینژاد، ڕێبەرێکی هەڵبژێردراوە نە « دیکتاتۆرێک».[١٣] دەباشی بە بەربڵاوی بەرگریی لە دەوڵەتی ئیسلامی کرد و ڕایگەیاند کە «کۆمارێک کە [ئەحمەدینژاد] نوێنەرایەتیی دەکات دیندارییە، بەڵام ئەم حکومەتە دینییە، لە ڕێگەی دابەشکارییەکی ئاڵۆزی دەسەڵاتەوە کار دەکات... کە پێدەچی بۆلینجێر هیچ شتێک لەم بارەوە نەزانێ.»

بە هەڵبژاردنی ساڵی ٢٠١٣، سەرۆک کۆماری ئێستا، ڕۆحانی، سیاسەتەکانی دەوڵەتی ئیسلامیی لە هەمبەر نافارسەکاندا نەگۆڕی. ڕۆحانی لە کەمپەینی هەڵبژاردنی خۆیدا دانی بەوەدا هێنا کە کۆماری ئیسلامیی ئێران لە سەر بنەمای کۆمەڵێک پرەنسیپی سیاسی دامەزراوە کە نا فارسەکان بێبەش دەکات. سەرەڕای ئەم ئیعترافە چاوەڕوان نەکراوە، حکوومەتەکەی ئەو لە بواری کردەییەوە هیچ جیاوازییەکی لە گەڵ ئەوانی پێشوودا نییە. ئەو لەو ماوەیەدا درێژەی بە دروستکردنی هێزی نیزامی لە کوردستان دا و، ژمارەی لە سێدارەدراوانی سوننییەکان، کوردەکان و عەرەبە شیعەکان بە ڕێژەیەکی

بەرچاوتر زیادی کردووە. لە هەقیقەتدا، تەقە هەڕەمەکییەکان لە کۆڵبەرانی کورد (cross-border labourers) لە سەردەمی دەوڵەتی تەدبیر و هیوای سەرۆککۆمار ڕۆحانییدا، زیاتر بووە (بڕوانە خشتەی ٢).

خاڵی جێگای ئاماژە ئەوەیە کە لە سەرووی هەموو ئەم کردەوانە، هەڵویستی بژاردەکانی پارس بە شێوەیەکی گشتیی هاوشێوەی دەوڵەتە. جیاوازییەکی بەرچاو لە نێوان تێگەیشتنی بژاردەکانی پارس و دەوڵەت لە پێوەندی لە گەڵ کوردەکاندا نییە (سولەیمانی و موحەممەدپوور ٢٠١٩). لە کاتێکدا گرووپە دژبەرەکانی پارسەکان، بە ڕادەیەکی کە زۆر جێی پێزانینە، دیفاعیان لە چالاکوانانی ماقی مرۆڤی پارس وەکوو نەسرین ستودە کردووە، ئەوان لە بارەی ئاورتێبەردان و کوشتنی چوار چالاکی ژینگە پارێزی کوردستان، شەریف باجوەر و هاوڕێکانی لە ساڵی ٢٠١٨ دا، بێدەنگی و گەڕیان هەڵبژارد.[١٤] بە تایبەتی، بێدەنگیی ئەوان لە بارەی ئازار و ئەشکەنجەدانی بەندکراوانی وەکوو زەینەب جەلالیان، والی دوردیان، عوسمان مستەفاپوور، موحەممەد نەزەری ـ بەندکراوێکی سیاسی کە لە ساڵی ١٩٩٤ـەوە لە زینداندە ـ یان کوژرانی ڕۆژانەی کۆڵبەرانی کورد، پێدەچێ هەوڵێکی سازماندراو بێ. «کاتی ڕووبەڕووبوونەوە لەگەڵ.... داخوازی بۆ مافی کەمینەکان، ڕۆشنبیران و ئەکادیمیسینەکانی سەردەست لە ئێران، بە ئەسپایی و ترسەوە دژکردەوە نیشان دەدەن» (Elling 2013, 2). دژایەتیی کۆمەڵگەی سەردەست تەنیا لە شێوەیەکی تایبەتی سیاسەتی نافارسیدا قەتیس نەماوەتەوە. ئەم سیاسەتە لە گەڵ هەر فۆرمێکی نافارسیدا دژە و، ڕەوایی بە ئیستراتێژیی کۆماری ئیسلامیی ئێران، بۆ میلیتاریزەکردنی ژینگەی نافارسەکان بەخشیوە.

میلیتاریزەکردنی ژیانی کوردەکان

لە ماوەی شۆڕش و دواتریش، خەڵک زۆربەی پایگا نیزامییەکانیان لە سەرتاسەری ئێراندا بە دەستەوە گرت. هەر بەمشێوەیە، لە ساڵی ١٩٧٩، پارتە سیاسییەکانی کورد، کە حیزبی دیمۆکراتی کوردستانی ئێران (KDPI) لە ناویدا باڵادەست بوو، بۆشاییی ئەمنیەتی و ئیداریی پاش شۆڕشیان پڕ کردەوە. هەر لەو ساڵەدا، خەڵک ناچاربوون لە سەر دوو بابەتی گرینگ دەنگ بدەن: ناوەڕۆکی سیستەمی سیاسیی پاش شۆڕش و یاسای بنەڕەتیی نوێ. جگە لە ئەحمەد موفتی زادە، زانایەکی کوردی سوننی و گرووپێکی چووکە لە شوێنکەوتوانی، کوردەکان بە تێکڕا هەر دوو بژاردەی کۆماری ئیسلامی و پاشایەتییان ڕەد کردەوە.

تەنانەت لە ڕێفراندومی دووهەمدا، موفتیزادەش دەنگی بە یاسای کۆماری ئیسلامی نەدا. بەم شێوەیە، کوردەکان بە تێکڕا ڕەواییی نیزامی دینی و یاسای بنەڕەتییان ڕەد کردەوە.[١٥] بەم پێیە، زۆر جار بژاردەکانی پارس ڕەدکردنەوەی سیستەمی نوێ بە شێوەی دێمۆکراتیک لە لایەن کوردەکانە وەکوو «شۆڕش» لە قەڵەم دەدەن (بڕوانە دەباشی ٢٠٠٨).

ڕەدکردنەوەی نیزامی دینی لە لایەن کوردەکانەوە، ڕاگەیاندنی فەرمانی جیهادی خومەینی (جیهاد، خومەینی ١٣٦٤/ ١٩٨٥، ٢٩٢) لێ کەوتەوە. فەرمانی جیهادی خومەینی ـ لە ١٩ی ئاگوستی ساڵی ١٩٧٩ ـ لە کوشتاری بە کۆمەڵ و ئێعدامی نایاسایی لە لایەن دەوڵەتی نوێوە بۆ «پاکسازیکردنی کوردستان لە خرابکاران» دەستی پێکرد (ساڵح ٢٠١٣، ٦٩). هەر وەها خومەینی سزای هەموو پارتە سیاسییەکانی (کورد و ناکوردی) بە مەرگ و لە داردان، ڕاگەیاند (کورزمن ٢٠٠٤). پاش فەرمانەکە، هێزە دەوڵەتییەکان هێرشێکی بەربڵاویان بۆ سەر کوردستان دەستپێکرد

خشتەی ٢. کۆڵبەرە (cross-border labourers) کوژراو و بریندارەکان (٢٠١٥ ـ ٢٠١٩)*

		2015	2016	2017	2018	2019	کۆ
ڕووداو	ژمارە	2	0	0	0	0	2
	دەرسەدی کوژراو	100%	0%	0%	0%	0%	100%
	کۆی دەرسەد	0.2%	0%	0%	0%	0%	0.2%
بریندار	ژمارە	19	49	148	226	125	567
	دەرسەدی کوژراو	3.4%	8.6%	26.1%	39.9%	22%	100%
	کۆی دەرسەد	2%	5.3%	16%	24.4%	13.5%	61.2%
کوژراو	ژمارە	49	44	88	127	50	358
	دەرسەدی کوژراو	13.7%	12.3%	24.6%	35.5%	14%	100%
	کۆی دەرسەد	5.3%	4.7%	9.5%	13.7%	5.4%	38.6%
کۆ	ژمارە	70	93	236	253	175	927
	دەرسەدی کوژراو	7.6%	10%	25.5%	38.1%	18.9%	100%
	کۆ	7.6%	10%	25.5%	38.1%	18.9%	100%

* تا کاتی بڵاوبوونەوەی ئەم وتارە، لەوانەیە ئەم ئامارانە گۆڕانی بەرچاویان بە سەردا بێت لە بەر ئەوەی کە کوشتنی کۆڵبەران لە ئێراندا بوەتە دیاردەیەکی ڕۆژانە.

و شار و شارۆچکەکانیان «پاکسازی» کرد. ئەم لەشکرکێشییە بەربڵاوە، وەحشیگەریی سیاسەتی ڕژێمی نوێی لە دژی کوردەکان نمایش کرد، کە تێیدا هێزە نیزامییەکان ـ بە فڕۆکەی شەڕکەر، تانک و تۆپخانەوە شارەکانی کوردستانیان داگیر کرد. لەگەڵ وێرانکاریی زیاتری دەوڵەت، دژبەرانی کورد وەکوو حیزبی دیمۆکراتی کوردستانی ئێران، سازمانی زەحمەتکێشانی کوردستانی ئێران (کۆمەڵە) و شاخەی کوردستانی ڕێکخراوی فیداییانی خەڵک، هەوڵیان دا لە گەڵ ڕێژیمە نوێیەکەدا وتووێژ بکەن، تاکوو بە شێوەیەک خودموختاری و مافی فەرهەنگی بۆ کوردەکان دەستەبەر بێ. هەر لەو کاتەدا، ئایەتوڵڵا خەڵخاڵی، دادوەری خوێنڕێژ و ناسراوی شۆڕش، سەدان لاوی کوردی لە دادگایەکی هەڕەمەکیدا لە دار دا. ژمارەیەکی بەرچاو لە خەڵکی مەدەنی کوژران، هاوکات خەڵکێکی زۆریش بێسەروشوێن کران کە دواتر لە گۆڕە بە کۆمەڵەکاندا دۆزرانەوە.[١٦] لە سەرەتاوە، دەوڵەت بەڵێنی دا کە شێوەیەک لە خودموختاری بە کودستان بدات، بەڵێنێک کە هیچکات جێبەجێ نەکرا. لەو کاتەوە، دەوڵەت پارتە سیاسییەکانی کورد و هەروەها خەڵکە مەدەنییەکەشی، وەکوو قەوم و مەزهەبێکی جیا لە خۆی لە قەڵەم دەدات.

پاش شکەستهێنانی وتووێژەکان، دەوڵەت بە شێوەیەکی سیستماتیک و بەردەوام ستەمی لە سەر کورد زیاتر کرد. دەوڵەت، بوونی پارتە جیاوازەکانی کوردی کردە بیانوو و پاساوهێنانەوە بۆ میلیتاریزەکردنی کوردستان و هەروەها بۆ چاوەدێریکردنی هەموو بوارەکانی ژیان لە ڕووی فەرهەنگی و کۆمەڵایەتییەوە. ئۆپۆزسیۆنی کورد لە سەرەتای

دەیەی ١٩٩٠ چالاکییە چەکدارییەکانی خۆیان ڕاگرت و ژیانی ئاوارەییان لە باشوری کوردستان دەستپێکرد. ڕاگرتنی خەباتی چەکداریی پارتە کوردییەکان، نە چاوەدێریی کۆماری ئیسلامیی کەمترکردەوە و نە زیاتر میلیتاریزەکردنی کوردستان. بەرئەنجامی زیاترمیلیتاریزەکردن، بووە هۆی هاوکاریی دڵخوازانەی زیاتر لە گەڵ هێزە دەوڵەتییەکاندا. بەڵام، ئەم بارودۆخە، نە ستەمی دەوڵەتی کەم کردەوە ونە بەربەستێکیشی دانا لە ناو دانیشتوانی کۆمەڵگەی سەردەستدا. تەنانەت ئەوانەی کە گیانیشیان لێ ئەستێندرابوو، بێبەری نەبوون لە ستەمی دەوڵەتی کە لە زۆربەی گۆڕە بە کۆمەڵەکانی کورددا دۆزرانەوە. گۆڕستانە جۆراوجۆرە بێ ناونیشان و شاراوەکان لە ئێراندا، توندوتیژیی دەوڵەتی لە سزادانی زیندووەکان و مردووەکانی «کۆمەڵگا نەخوازراوەکانی» دەرخست. بۆ وێنە لە لەعنەت ئاوا: گوندە نفرین کراوەکانی شارەکانی کوردییەکانی کرماشان، بیچاڕ و قوروە، گۆڕستانی نائاسایی کە گۆڕەکان دەبێ لە سەر زەوی دیار نەکەن. بوونی وەها گۆڕستانگەلێک نیشانەیەکە لە لووتکەی وەحشیگەری و ئینکاری دەفن کردنێکی سەربەرزانەیە بۆ کوردەکان و/ جیابیران.[١٧] ئەوەی دەوڵەت هیوای بۆ دەخواست کە لە ڕێگەی میلیتاریزە کردنی کوردستانەوە پێی بگات لە بەشەکانی دواتردا باسی لێ دەکەین.

خێڵەکی سازیی نیزامیگەری

بۆ زیندوکردنەوەی توێژە کۆمەڵایەتییەکان ـ کە لە ڕیفۆرمی زەوی پێش لە ١٩٧١ لە کوردستان بوونی هەبوو ـ کۆماری ئیسلامیی ئێران بە فرتوفێڵ دەستی کرد بە کۆکردنەوەی هێزی لۆکاڵی و پێش لەهەمووان لە ناو «عەشایرە» کوردەکاندا. ئەمە ئیستراتێژیەک بوو بۆ زیندوکردنەوە و کەڵک وەرگرتن لە کەلینە کۆمەڵایەتییەکان، بە مەبەستی پەرەپێدانی کۆنترۆڵی دەوڵەت لەو ناوچەیەدا. بە گشتی ناوەند و بە تایبەتی کۆماری ئیسلامیی ئێران، هەوڵیان دا کە بزوتنەوەی کورد لە بنەڕەتدا بە خێڵەکی لە قەڵەم بدەن. لە ڕووی مێژووییەوە، ئەوان هەوڵیان داوە کۆمەڵگە نافارسەکان وەکوو «خێڵ» پێناسە بکەن (ئیبراهمیان ٢٠٠٨، ٢٠ -٢١). بەم شێوەیە، دەوڵەت بڕیاری دا تا هەر کاتێک کە وەها دەربڕینێک لە گەڵ سیاسەتی میلیتاریزەکردن و دنەدانەکەیدا بێتەوە، دەستەواژەی «عەشایر»، بە سوودی خۆیان سەرلەنوێ پێناسە بکاتەوە وئەوان بە نیشتمانپەروەر لە قەڵەم بدات. کەواتە، لە ساڵەکانی سەرەتای پاش شۆڕش، «عەشایر» سەرنج و بایەخێکی زۆری پێ درا و بە پێناکۆکییەکی زۆرەوە پێناسە و لە ناو بران. وەها دەربڕینێک بە باشترین شێوە دەرخەری وتە بە ناوبانگەکەی خومەینییە کە «عەشایر»ەکان سەرمایە ی شۆڕشن. دەربڕینەکەی خومەینی، دەرخەری سەرمایەگوزاریی کۆماری ئیسلامیی ئێرانە، بۆ بەکارهێنانی «عەشایر»ە کوردەکان، بە مەبەستی کۆنترۆڵ کردن (موحەممەدپوور و سولەیمانی ٢٠١٩). لەم ڕووەوە، کۆماری ئیسلامیی ئێران مەفهومی عەشایری بە پێی بارودۆخ بە کارهێناوە: عەشایر دەتوانێ سەرمایەی شۆڕش بێ بۆ پارچە پارچەکردنی کورد یا خود دەتوانێ بە مانای خێڵەکی بوون و پاشکەوتوویی بێ، کاتێک کە «تاقانەیی میللەت» لە ڕووبەڕووبوونەوە لە گەڵ ئارمانجی سیاسیی نافارسیدا، یەکانگیر نابێ. ئەم تێڕوانینەی دوایی، لە لایەن شەخسی خومەینییەوە لە سەرەتایی ساڵی ١٩٧٩، هێنراوەتە زمان. جارێک، ئەو گلەیی کرد کە ئێستا، هەر خێڵێک بەدەر لەوە کە لە کوێوە هاتووە، وا بیر دەکەنەوە کە ناوچەکەی ئەوان هەژارترین ناوچەیە. گرینگ نییە کە بەختیاری یان بەلووچستانی بن[١٨] یا خۆ کوردستانەوە هاتبن، هەر کام [لەم

خێڵانە] بانگەشەی هاوشێوە دەکەن (جەختی زیاتر).[١٩]

لە سەرەتاوە و بە پێی سیاسەتی خێڵەکیی خۆیان، دەوڵەت هەوڵی دا پێگەیەکی دیاریکراو بە خاوەن زەوییە گەورەکانی پێشوو بدات بۆ ئەوەی تۆوی بێ متمانەیی لە نێو کوردەکاندا بە تایبەتی لە ناوچە لادێیەکاندا، بچێنێ. ئەم بارودۆخە بووە هۆی ئەوەی بەشێک لە خەڵکی لادێیەکان، بە مەبەستی بە دەستهێنانی سەرنج و دابینکردنی بەرژەوەندی هێزە ئەمنیەتییەکانی دەوڵەت ـ کە لە زۆربەی لادێکاندا پایگایان دانابوو ـ بکەونە کێبەرکێیەوە. ئیستراتێژیی دەوڵەت لە سەر بنەمای دروستکردنی کەلێنی کۆمەڵایەتی لە هەموو ناوچەکانی کوردستان، داندرابوو. بەرئەنجام، لە بڕێک ناوچەی ئوستانی ورمێ، گرووپگەلێک لە خەڵک وەکوو جاش و چاوساغانی خۆجێیی کاریان دەکرد. سپای پاسدارانی شۆڕشی ئیسلامیی ئێران IRGC و ڕێکخراوی بەسیجی خەڵک IPMU بە چەکدارکردنی کوردەکان، ئەوانیان بۆ دروستکردنی ناکۆکیی کۆمەڵایەتی کە ڕووبەڕووبونەوەی جۆراوجۆری چەکداریی لێ کەوتەوە، ئاراستە دەکرد.

لە ڕواڵەتدا، ڕێکخراوە دەوڵەتییەکان، بۆ شەڕکردن لە گەڵ « دوژمنانی شۆڕش»، چەک و تەقەمەنییان دابەش دەکرد؛ کە بووە هۆی ئەوەی ئەم چەکانە بە هاسانی بکەونە دەستی خەڵکی خۆجێی و لە دژییەکتری بە کاریان بێنن. ڕێژیم بە بیانووی چارەسەرکردنی ناکۆکییە کۆمەڵایەتییەکان، بواری بۆ پەرەپێدانی چەوساندنەوە لەو ناوچانەی کە وەرزێر و خاوەن زەوییە گەورەکان تێدا نیشتەجێ بوون (و کێشەی زەوی، ئاو و سەرچاوەی دیکەیان تێدابوو، تەنانەت پاش تەواو بوونیش)، خۆش کرد. بۆ وێنە، یەکێک لە شایەتحاڵەکان بە ئێمەی گوت کە چۆن دەمەقاڵەیەکی چووکە، لە ساڵی ١٩٨٨ لە نێزیک سەردەشت، نۆ کوژراو و چەندین بریندار لە گوندە کەیاندا لێ کەوتەوە. زانیاریی خەڵکی ناساوی ئێمە نیشان دەدەن کە ڕووداوی هاوشێوە لە زۆریەک لە ناوچەکاندا ڕوویداوە و کاریگەریەکی گەورەی لە سەر ژیانی خەڵک داناوە، خەڵکی خۆجێیی لە شوێنەکان، بۆ ناکۆکیی لە سەر سەرچاوە سروشتییەکان وەکوو ئاو و ئاودێری چەکی گەرمیان بە کار هێناوە. دژکردەوەی دەوڵەت لە هەمبەر وەها ڕووداوگەلێک بە وردی لێکدرابووەوە: خەڵکی لادێیەکانیش پەلکێشی هێزەکانی ئەوان کرد، لە بەر ئەوەی نەیاندەتوانی ناکۆکییەکانیان بە بێ دەستێوەردانی دەوڵەت چارەسەر بکەن.

> بۆ زیندوکردنەوەی توێژە کۆمەڵایەتییەکان ـ کە لە ریفۆرمی زەوی پێش لە ١٩٧١ لە کوردستان بوونی هەبوو ـ کۆماری ئیسلامیی ئێران بە فرتوفێڵ دەستی کرد بە کۆکردنەوەی هێزی لۆکاڵی و پێش لەهەمووان لە ناو «عەشایرە» کوردەکاندا

لە سەرەتای دەیەی ١٩٨٠ تاکوو کۆتاییەکانی دەیەی ١٩٩٠، ئەندامانی بنەماڵەی خاوەن زەوییە گەورەکانی پێشوو، بە ڕادەیەکی زۆرتر، لە پێکهاتەی دەوڵەت و دەسەلاتی خۆجێیدا، جێگیر کران. ئەمە پاداشتێک بوو بۆ وەفاداری و خزمەتەکانی ئەوان بە ئەجندای نیزامیگەریی دەوڵەت و، چانسێک بەوان درا کە هەنگاو بە هەنگاو، دەسەڵاتی لەدەستڕۆیشتووی خۆیان بە دەست بێننەوە. سەرەڕای بە دواداچوون بۆ سەرچاوەی ماڵی، خاوەن زەوییەکانی پێشوو لە هەوڵدابوون کە وەکوو پاشکۆی دەوڵەت و دەزگایەکی ئیداری، لە پێوەندی لە گەڵ بەڕێوەبردنی لادێیەکاندا، هەڵسوکەوت بکەن.

لە کاتێکدا کە ڕژێم بێباکانە و بەردەوام پلانەکانی میلیتاریزەکردنی بەڕێوە دەبرد، خاوەن موڵکەکانی پێشوو، لە هەوڵدا بوون بۆ گەڕانەوەی دووبارەی «ڕۆژە خۆشەکانی ڕابردوویان». لە ژێر نیزامیگەریی دەوڵەتدا، کۆمەڵگەی مەدەنیی کوردستان بە زۆری لە نێو چووبوو و، بێ متمانەیی و ترس بە شێوەیەکی بەربڵاو پێوەندیی کۆمەڵایەتیی کوردی بیچم دابوو. لەو کاتەوە کە خاوەن موڵکەکانی پێشوو، یەکەم گرووپ بوون کە بوونە پێش قەراوڵی سیاسەتی چەکداریی دەوڵەت، هێندێک لە وەرزێرەکانیش ـ وەکوو ئیستراتێژییەک بۆ مانەوە ـ وەدووی ئەو ڕێچکەیە کەوتن. هێندێک لە خەڵکی ئەو لادێیانە کە ئێمە بۆ ئەم لێکۆڵینەویە دواندومانن، بە ڕاشکاوی گوتیان ئێمە تەنیا بۆ زیندوو مانەوە لەو شێوە نوێیەی کێبەرکێکردنە، چەکمان بە دەستەوە گرت. لە سەر بنەمای لێکۆڵینەوەکەی ئێمە، ڕێژەیەک لە سەرکەوتنی دەوڵەت لە پرچەک کردنی گرووپە جیاوازەکانی خەڵک بە هۆی ئەم ڕاستیانەی خوارەوەیە:

١ دەوڵەت لە ڕێگەی بە کارهێنانی سیاسەتی میلیتاریزەکردنەوە، ناکۆکییە شاراوەکانی لە ناوچە لادێیەکاندا، بە هۆی زاڵکردنی ترسێکی بەر بڵاو لە ناو وەرزێرەکاندا زیندوو کردەوە و، لە هەندێک بارودۆخدا، وەرزێرەکانیان ناچار بە هاوکاریی دەوڵەت کرد.

٢ ڕژێم تۆڕێکی بەربڵاوی لە دامەزراوەی ئەمنیەتی و نیزامی وەریخست کە شار و گوندەکانی لە ڕێگەی پایگاکانییەوە بە یەکەوە گرێ دەدا، کە هەرکام لەوان ئامانجی پاوانخوازانەی خۆیان لە کوردستاندا هەبوو. ئەوان بە جێگیربوونیان، بە بەردەوامی ژیانی ڕۆژانەی کوردەکانیان چاوەدێری دەکرد و خەڵکی بێکار و لاوانیان، بە تەماح وەبەرنانی ماڵی و دەرفەتی کار بە لاڕێدا دەبرد و، لە کاتی ڕەدکردنەوەی هاوکاری لە گەڵ دەوڵەتدا، بە توندی سزا دەدران. لە ژێر وەها بارودۆخێکی ئەمنیەتیدا، وەکوو هەموو ڕژێمە توتالیتارەکان، ڕەدکردنەوەی هەرچەشنە هاوکارییەک لە گەڵ دەوڵەت، بە هاوکاری لە گەڵ دوژمن لە قەڵەم دەدرا.

٣ بارودۆخی تایبەتی کوردستانی باشوور ـ جێگایەک کە ئۆپۆزسیۆنی ڕۆژهەڵاتی کوردستانی تێدا جێگیر بوو ـ چالاکییە سیاسی و نیزامییەکانی بزووتنەوەی کوردی کەمرەنگ کردەوە، و هاوسەنگییەکەی تێکدا و خەڵکیش ئیرادەی بەرگریکردنی لە دەست دا.

٤ هەر لەو کاتەدا، سیاسەتی ئۆپۆزسیۆن بە هۆکاری سیاسەتە نەرمونیانەکانی وڵاتانی ڕۆژئاوا لە هەمبەر کۆماری ئیسلامیی ئێران، بایەخێکی ئەوتۆی پێ نەدرا.

٥ لە هەمووی گرینگتر، لادێییەکان ـ کە یەکەمین قوربانییەکانی وەپاشخستنی ئابووریی کوردستانن، بە زۆری هەستیان دەکرد کە تاکە ڕێگەی دەربازبوون لە هەژاری، پەیوەست بوونێکی ناچارییە بە هێزەکانی دەوڵەتەوە. لە کاتێکدا کە ئاماری فەرمی بە هیچ شێوەیەک جێی متمانە نییە، خشتەی ٣- ٥ دەتوانن هێندێک لە سیاسەتی وەپاشخستنی ئابووریی کوردستان لە لایەن ئێرانەوە (بە تایبەتی بە بەراورد لە شوێنەکانی دیکە ئێران) ڕوون بکەنەوە.

بێگومان ڕەفتاری کۆماری ئیسلامیی ئێران لە گەڵ کوردەکاندا داگیرکاری بووە. مەحموود مامدانی لە کارەکەیدا لە ساڵی ٢٠١٢ پێناسە و یاسا: خۆجێییەکان وەکوو شوناسی سیاسی، وەک هەوڵێکی فیکری و فەرهەنگیی هاوشێوە لە لایەن داگیرکەرانەوە، بە مەبەستی پاساوهێنانەوە بۆ ستەمەکانیان و، ڕێگە خۆش کردن بۆ دابەشکاریی گشتیی، دەخاتە ڕوو. دەسەڵاتی داگیرکار پەنا بۆ سەرلەنوێ پێناسەکردنەوەی کومەڵگەکان دەبات تاکوو پارچەپارچەکردنی داگیرکراوەکان وەکوو ڕاستییەکی کۆمەڵایەتی نیشان بدات.

خشتەی ٣. بە پێی پێوەری گەشەی مرۆیی و ئاستی خۆشبژێوی لە ٣٠ ئوستانی ٢٩ خۆشبژێوە و تەنیا یەک ئوستان ئاستەکەی نزمە*

گرووپ	مەودا	ئاستی خۆشبژێوی	ئوستانەکان	ژمارە	پلەبەند ٣٠
١	+0/732	خۆشبژێو	تاران، ئیسفەهان، قەزوێن، گیلان، ئەلبۆرز، فارس، یەزد، بوشهر، سمنان	9	29
٢	0/760-0731	کەمتر خۆشبژێو	خوزستان، مازندەران، قوم، چوارمەحاڵ بەختیاری، ئیلام، گوڵستان	7	22.6
٣	0/680- 0/705	مامناوەندی	خوراسان ڕەزەوی، کرمان، هورموزگان، ئازربایجان ڕۆژئاوا	4	13
۴	0/654-0/679	بێبەش	زەنجان، هەمەدان، کرماشان، خوراسان جنوبی، خوراسان شوماڵی، کهکۆیلە و بۆیر ئەحمەد، ئەردەبیل، لورستان	8	25.8
۵	+0/653	زۆر بێبەش	ورمێ، کوردستان، سیستان و بەلووچستان	3	9.6

*. سەرچاوە: زەنگە (٢٠١۶، ١۵۶- ٧).

خشتەی ۴. جیاوازی نێوان نرخی بێکاری کوردەکان لە گەڵ ناوەند و لۆکاڵیەکان (٢٠١٧)

ئوستان	ڕێژەی بێکاری ئوستانەکان (٪)	بەراوردی بەرپرسانی ئوستانی (٪)	بیرورا
ئاستی ئوستان	١٣	14.5	وەرگیراو لە سایتی فەرمیی ئوستانداری ورمێ
ورمێ	١١	45	وەرگیراو لە سەید ئێحسان عەلەوی، کوردستان وێبسایتی فەرمیی PM
کوردستان	١۶	20.2	
کرماشان	١١	زیاتر لە ١۴مانگە، لە بەردەست	وەرگیراوە لە وێبسایتی فەرمیی ئوستانداری دیلوران
ئیلام	١۴	نییە یان ڕاپۆرت نەدراوە	

نرخی بێکاری لە پێنج شاری کوردنشینی ئوستانی ورمێ

شار	ڕێژەی بێکاری ئوستان (٪)	بەراوردی بەرپرسانی ئوستانی (٪)	بیرورا
پیرانشار	14.3	35.2	وەرگیراو لە: بەرپرسی پلان و بودجە WA
سەردەشت	25.3		
مەهاباد	12.2	30.0	وەرگیراوە لە وێبسایتی ئوستدانداری مەهاباد
بۆکان	12.0	21	وەرگیراوە لە: وێب سایتی فەرمیی بانکی بۆکان
شنۆ	15.4	ناروون	

خشتەی ۵. پێوەری گەشەی مرۆیی (HDI) لە ئوستانی کوردییەکان (لە نێوان ۳۰ ئوستانی ئێران)

ئوستان	پێوەری پەروەردە	پێوەری *GDP	پێوەری سلامەتی	HDI	پلەبەندی لە سەر ۳۰
ورمێ	0.735	0.440	0.727	0.634	29
کوردستان	0.74	0.427	0.730	0.632	30
کرماشان	0.775	0.494	0.725	0.644	23
ئیلام	0.830	0.572	0.750	0.717	15

*. GDP: بەرهەمی خاوی ناوخۆیی

بۆ وێنە مامدانی، ئافریقا وەکوو نموونەیەک دێنێتەوە، هەڤرکێ و جیاوازیی ڕەگەزی، وەکوو دەستەبەندییەک لە «ناخۆجێیی» بە پێچەوانەی «خێڵەکان» و «خۆجێییەکان» بە کار دێنێ. هەر بەم شێوەیە، سیاسەتی هەمیشەییی کۆماری ئیسلامیی ئێران، بە تاوان زانینی هەرجۆرە باسێکی تایبەتە لە بارەی سیاسەتی کوردستانەوە. دەوڵەت شێوەگەلی تایبەتی بۆ جێ خستنی زمانە نافارسەکان و دەستەبەندیکردنیان وەکوو لەهجەکان یان لەهجە جیاوازەکان چەسپاندووە، بۆ ئەوە کە وەکوو لەهجەکانی زمانی فەرمی، بیانناسێنێ.

پەروەردە

لە کوردستاندا، پەروەردە، دامەزراوە پەروەردەیی و خوێندنگەکان کراونەتە ناوەندی نیزامی. دەزگا ئەمنییەتییەکانی دەوڵەت، لە هەموو شوێنێکدا بوونیان هەیە. ئەوان ژیانی قۆتابیان لە قۆناغی ناوەندییەوە تاکوو کۆتاییی خوێندنی باڵا چاوەدێری دەکەن. زۆرتر، هاوکاریکردن لە گەڵ دەوڵەت وەکوو ئەرخایەنیی پرۆسەی خوێندن و دواتریش دامەزراندن لە دامەزراوە دەوڵەتییەکاندا دەستە بەر دەکات. لەقەبێک وەکوو جاش قەڵەم لە وتەزا نوێیە داتاشراوەکانی کوردە. جاش قەڵەم تایبەت بۆ «لێکۆڵەرانی» زانستە کۆمەڵایەتییەکانی پەسندی دەوڵەت، وەکوو ئێحسان هۆشمەند (۲۰۰۴) و عیرفان قانعیفەرد (۲۰۰۹) بە کار برا، کە هەوڵیان دا بوونی نەتەوەیی کورد ببەنە ژێر پرسیارەوە. بە گشتی جاش قەڵەم ناونیشانێکە بۆ هەموو ئەو لێکۆڵەر، مامۆستا و خوێندکارانەی زانستگەکان، کە وەکوو خۆفرۆشێکی ڕۆشنبیر، لە گەڵ دەوڵەتدا هاوکاری دەکەن. هارکاریی فیکری، دەکرێ فۆرمی جیاواز لە خۆ بگرێ: لە قسە کردن و نووسین بە قازانجی دەوڵەتەوە بگرە، تاکوو بەشداری لە پرۆژە دەوڵەتییەکان، یان ئەو پرۆژانەی کە لە لایەن دامەزراوە ئەمنیەتی و نیزامییەکانەوە ئیدارە دەکرێن و بەرێوەدەچن.

سەرەرای ئەمانە، دەوڵەت، دامەزراندن وەکوو کارت و تەماح وەبەرنان بە کار دێنێ کە خوێندەوارانی کورد، هاوکاریی دەزگا ئەمنییەکان بکەن. زۆر جار سزای هاوکاری نەکردن، دەستبەجێ لێ وەرگرتنەوەی کاری بە دواوەیە. وێرای ئەم ئیستراتیژیانەی سەرەوە، ڕێژیم لە ڕێی ستەم و چاوەدێریی دەوڵەتییەوە، بەرگریی جەماوەریی لاواز کردووە. زاڵکردنی فەزای ترس، تیرۆر و ڕەشبینی ـ تایبەتمەندییەکی هاوبەشی ژیان لە وڵاتە توتالیتارەکاندایە ـ کە بە شێوەی لاوەکی بەرهەم دەهێنرێتەوە. برێک لە شایتحاڵەکانی ئێمە بە هۆی خووگرتوویی هاوکاریکردنیان لە گەڵ دەوڵەت، بە پێی لۆژێکی خۆیان، کارەکەیان بە خزمەت دەزانی: «ئەگەر من ئەم کارە ئەنجام نەدەم، خەڵکانی

دیکە ـ بە ناپاکییەوە ـ ئەنجامی دەدەن».

چەندین ڕێکخراوی ئەمنیەتی تایبەت بوونیان هەیە کە چالاکییەکانی خۆیان لە بەشی پەروەردە بەڕێوە دەبەن. ئەرکی ئەوان جۆراوجۆرە، وەکوو چاوەدێریکردنی بیروباوەڕی سیاسی و ئایینیی قوتابیان و مامۆستاکان، هەڵسوکەوتیان، نووسین و قسە کردنیان، جلوبەرگیان، چالاکیەکانیان لە تۆڕە کۆمەلاتیەکان و تا دوایی.

پرۆفایلی قوتابیان لە قۆناخی ناوەندییەوە دەستپێدەکات، لەم ڕێگەیەوە دەوڵەت دیاری دەکات کە ئیزن بە چ کەسگەلێک بدرێ کە خوێندنی بالآ بخوێنن و دواتریش لە بەشە دەوڵەتییەکاندا کاریان پێ بدەن. بەو شێوەیە ئەکادیمیسیەنێکی کورد بە ئێمەی گوت، « پێشینەی تاکەکەسیی خوێندکاران، تەنیا پێوەرێک نییە بۆ پەسەندی دەوڵەتی». لێژنەی پەسەندکردن {گوزینش}، یەکێک لەو چوار بەشە ئەمنیەتیەی ناو وەزارەتی پەروەردەیە کە بە مەبەستی دیاریکردنی لێهاتوویی ئەوان بۆ خوێندنی بالآ و کار، لە پێشینەی دوور و نیزیکی بنەماڵەی قوتابیان دەکۆڵنەوە. ڕێژیم لە ڕێی دەستوپێوەندی خۆی و ڕێکخراوەکانی وەکوو ئەنجومەنی قوتابیانی ئیسلامی/ خوێندکاران و قوتابیانی بەسیجیی ئیسلامیەوە، بە چڕی چاوەدێریی هەموو خوێندنگە و زانستگەکان دەکات. خوێندکارانی بەسیجی ئیسلامی، لقێکە لە ڕێکخراوی بەسیجی خەڵک IPMU .IPMU ڕێکخراوێکی فیداییە و یەک لە پێنج هێزەکەی سپای پاسدارنی شۆرشی ئیسلامیی ئێرانە کە لە ساڵی ١٩٨٠ بە فەرمانی خومەینی دامەزرا. ئەم ڕێکخراوەیە، بۆ ڕێکخستن و بارهێنانی خوازیارانی بەشداریی شەڕی نێوان ئێران و ئێراق دامەزرا (گوڵکار٢٠١٥). دەستبەجێ پاش دامەزراندنی، ڕێکخراوی بەسیجی خەڵک، لقەکانی لە شوێنەکانی دیکەش دروستکرد. لەو کاتەوە دەرگیرکردن یان پەیوستبوونی کوردەکان بە ڕێکخراوی بەسیجی خەڵک ـ وێڕای ڕێکخراوە ئەمنیەتی و نیزامییەکانی دیکە بایەخی تایبەتی هەبووە ـ ئەوان هانی لاوان و تازە لاوان کە زۆربەشیان قوتابی و خوێندکار بوون دەدەن کە لە لقە لۆکاڵییەکانی ڕێکخراوی بەسیجی خەڵکدا، خۆیان ناونووس بکەن. لە بەرابنەردا پاداشتەکەی بۆ ئەوان، کار، وەرگیران لە زانستگە، گەشت و سەیران، دەرفەتی کار و زووتر تەواوکردنی خزمەتی زۆرەملێی سەربازییە.

> لە کوردستاندا، پەروەردە، دامەزراوە پەروەردەیی و خوێندنگەکان کراونەتە ناوەندی نیزامی. دەزگا ئەمنیەتییەکانی دەوڵەت، لە هەموو شوێنێکدا بوونیان هەیە. ئەوان ژیانی قوتابیان لە قۆناغی ناوەندییەوە تاکوو کۆتاییی خوێندنی بالآ چاوەدێری دەکەن

فارساندن بە نیزامیگەری

کوردەکان و زمانەکانی دیکەی کۆمەڵگە ژێر دەستەکان، بابەتی ئینکار و سووکایەتی پێ کردنن لە لایەن ڕێژیم و زۆربەی ڕۆشنبیرانی پارسەوە.[٢٠] ئەکادیمیسیەنەکانی ناسیۆنالیستە پارسەکان لە سەر ئەو بڕوایەن: بە فەرمی ناسیی هەر زمانێکی ناپارس، دەبێتە هۆی لەبەریەک هەڵوەشانەوەی ئێران. بە ئێمە دەڵێن وەها بەفەرمی ناسینێک، وەکوو جوانکاریی بڕوێ بۆ لە دەستدانی چاو.[٢١] سەرەڕای پەسەندی بنەرەتیی زمانە کانی ناپارس لە یاسای بنەڕتیی لە ١٩٧٩، ئەم زمانانە وەکوو مەترسییەک بۆ سەر یەکپارچەیی ئێران و زمانی کۆمەڵگەی سەردەست ڕەفتاریان لە گەڵ کراوە.[٢٢] لە ژوئەنی ساڵی ٢٠١٩، لە سەر بنەمای سیاسەتێکی نوێ کە دەوڵەت هێناویە ئاراوە، لە باخچەی ساوایان، ئەو قوتابییە غەیرەپارسانەی بە سەر زمانی پارسیدا زاڵ

نەبن، وەکوو منداڵانی بە «پێداویستی تایبەت» (یان با نیازهای خاص) لە قەڵەم دەدرێن.[٢٣] لە هێندێک ڕووەوە، ئەم سیاسەتە کۆلۆنیالییە نوێیە بۆ زاڵبوون بە سەر زماندا، زمان دەکاتە دیاردەیەکی بیۆلۆژیک (زیندەوەرناسی) کە باری بەهێزی ڕەگەزپەرەستیی هەیە. بەم شێوەیە، کۆمەڵگەی سەردەست و بژاردەکانی بە بێدەنگی و بیرۆکەی هاوبەشەوە، ئەم سیاسەتە نوێیەیان بەنجێ کردووە.

کۆمەڵگەی سەردەست ئەو هەقیقەتە دەزانێ تا کاتێک کە زمانەکەیان بە زمانی فەرمیی وڵات بمێنێتەوە، یارمەتییان دەکات کە پێگەی ئەم کۆمەڵگەیە لە لوتکەی سیستەمەکەدا پارێزراوبێ. وەکوو ئەشکرافت و... پشتراستیان کردووەتەوە، زمان- پێوەندییەکە کە لە ڕێگەیەوە پێکهاتەی پلەبەندیی دەسەڵات جێگیر دەبێت، و پەیوەندییەکە کە لە ڕێگەیەوە تێگەیشتن لە «هەقیقەت»، «نەزم» و «بوون» بەنجێ دەبن» (١٩٩٨،٧). پاش چوار دەیە لە پەسەندکردنی یاسای بنەڕەتی، دەوڵەت و ڕۆشنبیرانی پارس هەنووکەش پێداگری دەکەن لەسەر کێشە تەکنیکییەکان وەکوو هۆکاری نەخوێندنی زمانەکانی دیکە لە قوتابخانەکاندا. هەڵبەت وەها بەڵگە هێنانەوەیەک بە تێگەیشتنی فەیلەسووفی کانەدایی چارلز تەیلێر تەنیا «پاساوی تەکنیکیی شۆڤێنیزمێکە کە بە ڕاشکاوی دەریناخەن (تەیلێر ١٩٩٩،٢٢٢).

بە پێی ڕاپۆرتی هەواڵدەریی دەوڵەتیی ئیسنا، بە شێک لە ڕۆشنبیرانی پارس بە ئاشکرا دەڵێن « خوێندن بە زمانی نافارس ...زیان بە یەکگرتووی میللی دەگەیەنێ. [ئەوان] نیگەرانن کە جێبەجێکردنی مادەی ١٥ دەتوانێ هەڕەشە بێ بۆ سەر زمانی پارسی

> ڕێژیم بە بیانووی چارەسەرکردنی ناکۆکییە کۆمەڵایەتییەکان، بواری بۆ پەرەپێدانی چەوساندنەوە لەو ناوچانەی کە وەرزێر و خاوەن زەوییە گەورەکان تێیدا نیشتەجێ بوون (و کێشەی زەوی، ئاو و سەرچاوەی دیکەیان تێدابوو، تەنانەت پاش تەواو بوونیش)، خۆش کرد

و پێگەی لاواز بکات.[٢٥-٢٤] ڕۆشنبیرانی پارس ـ بێ لە بەرچاوگرتنی دیدگای ئیدئولۆژی و وڵاتی نیشتەجێ بوونیان ـ نیگەرانییەکی هاوشێوەیان لە بارەی زمانی پارسی و پەیوەندی بە «هۆویتی ئێرانییەوە» هەیە (بڕوانە یارشاتر ١٩٩٣). لە دیدگای کۆمەڵگەی سەردەستەوە، هاوتا کردنی زمانی پارسی لەگەڵ زمانەکانی دیکەدا یان نرخاندنی زمانی پارسی وەکوو زمانێک لە ناو فرەزمانیی ئێراندا، هەوڵ و کردەوەیەکی سەربەخۆییخوازانەیە. لە بەر ئەم هۆکارەیە کە ڕۆشنبیرانی پارس پێداگیری دەکەن کە زمانی ئەوان زمانی میللیە. ئیلاهە بوقرات، نووسەری پارس، هۆشداری دەدات کە تەنیا خائینان ـ هەوڵ دەدەن بۆزمانی پارسی، زمانی هەموو ئێرانییەکان قەومیک دروست بکەن.[٢٦] بەو مانایە کە شتێک بە ناوی قەومی فارس بوونی نییە.[٢٧] ئەوان ئەو هەقیقەتەی ڕوانگەی لیکۆڵەرێکی پارس وەکوو بروجیردی، بە بێ بنەما وەردەگرن، کە « هێژمونی» زمانی پارسی لە ڕێی توندوتیژی و کەمپێنێکی دەوڵەتییەوە، بۆ گەشەی ناسیۆنالیزمێکی کوشندە سەپێندرا (٢٠٠٧، ٥٠).

سیاسەتەکانی دەوڵەت لە سەر وەها بنەماگەلێکی هەڵاواردن دامەزراوە. کەواتە، سیستمی سیاسی، بە پێی یاسای بنەڕەتی، کۆمەڵگەی ناپارس و ناشیعە، بێبەش دەکات.[٢٨] بەوشێوەیە کە مێهرزاد بروجردی بە دروستی دەڵێ، بژاردەکانی پارس پاراستنی زمانی پارسییان، (زمانێکی ئاوێتە لە گەڵ زمانەکانی تری “lingua franca” ئێران)، وەکوو مەعجونێک کە بتوانێ مانەوەی هۆوییەتی ئێرانی گەرەنتی بکات، ناساندووە (٢٠٠٧، ٤٣). کەیسی موحەممەد ڕەزا

شـــەفیعی کەدکەنی، مامۆســـتای ناسراو لە زانســـتگەی تاران ببینن. لە سەرەتای جولای ســـاڵی ٢٠١٨، کەدکەنی هەرچەشنە باسێک لە بارەی مافی زمانیی ناپارســـەکانی، وەکوو بەڵگەیـــەک بـــۆ پلانی دەرکیی بـــە تایبەتی ئینگلیســـەکان لـــە قەڵەم دا.[٢٩] سیســـتمی ئێســـتا، هاوشێوەی سیستمی پەهلەوی، تەنیا لـــە ڕێگەی بەکارهێنانی ســـەرکوت و هێزی ئابوورییەوە لەســـەرپێ نییە. ئەم بەپێوەبوون و پشـــتیوانییە، ســـوننەتێکی ڕۆشنبیرییە کە ســـەدەیەکە «دەوڵەت وەکـــوو تەنیا نوێنگە و هۆکاری گۆڕانکاری» دەزانێ (کرۆنن، ٢٠٠٣، ٣). دیسکۆرسی زاڵی پارســـیزم، هەناسەکێشانی غەیرە پارســـەکان بە جێی گومـــان یان بە هۆکاری دنـــەدان و دەســـتێوەردانی دەرکی دەشـــوبهێنێ. هەر بۆیە، دیدگای ڕۆشنبیرانی پارس لـــە هەمبـــەر «ئارمانجەکانی کورد» بە کەمی لە گەڵ دەوڵەتدا جیاوازە.

شیعەکردنی فەزای کوردی

بـــە پێچەوانـــەی ڕێژیمـــی پەهلـــەوی کە پەیگیری سەپاندنی هێژمونی ڕەهای سیاسی و نیزامـــی لـــە کوردســـتان بـــوو، دەوڵەتی ئیســـلامی، دەســـتیکرد بـــە دامەزراندنـــی کۆمەڵێـــک دامـــەزراوەی هاوشێوەســـازی ئایینی، بـــۆ گۆڕینـــی تایبەتمەندیی ئایینیی ناوچە ســـوننییەکانی کوردستان و چاوەدێری کردنـــی کوردەکان لـــە ڕووی پەروەردەیی و دامەزراوەکانی پێوەندیدار بە ئاداب و ڕسوومی ئایینییەوە. سیاســـەتی دەوڵەت لە کوردستان لە ســـەر دوو ئامانجی بنەڕەتی بەندە: یەکەم دروستکردنی سیســـتمی پاڵپشتی، گۆڕین و ستانداریزەکردنی ڕێوشـــوێنە دیاریکراوەکان، بۆ کەمکردنەوەی سەربەخۆیی دامەزراوەکانی پـــەروەردەی ئایینیی کوردەکان. ســـەرەڕای ئەمانە، بەو شـــێوەیەی کە مەلایەکی کورد بە ئێمەی گوت، دەوڵەت دەستکاریی پەروەردەی سوننییەکانی کرد «تاکوو بتوانێ فەزایەک زاڵ بکات کە زمانەکانی نافارسی تێدا بسڕێتەوە». تەنانەت لە نێو ســـوننییەکانی بەلوچستانیش، پەروەردە بە زمانی دایکییەکێک لە ڕێوشوێنە دیاریکراوەکانـــی دامـــەزراوە ئایینیـــەکان بووە.[٣٠] دووهەم، دەوڵـــەت بە ئاوێتە کردنی وەها سیســـتمێک، پەروەردەیەکی سوننەتیی لە ژێـــر چاوەدێریی ڕێژیمدا بەرهەم هێنا. کە واتە، لەگەڵ بوونی سیستمێکی نوێ، دەوڵەت بوو بـــە تاکە ناوەندی ســـەلاحییەتی ئیعتبار بەخشـــین بە پـــەروەردەی ئایینیـــی کوردە سوننییەکان. بالادەســـتییەکی لەم شێوەیەی کۆماری ئیسلامی، هێزی سڕینەوە و وەلانانی فێرکارە نەســـازەکان، وانـــەی پەروەردەیی و «بزوتنەوەی بە لاڕێدابردنی قوتابیانی» هەبوو. دامەزراندنـــی دامەزراوەیەکـــی نوێی ئایینی وەکوو «مرکز بزرگ اسلامی»، دامەزراوەیەکی فەرهەنگسازی کۆلۆنیال و ئیسعماری، کە لەم ڕێگەیەوە دەوڵـــەت هەوڵی دا کە پەروەردەی ئایینیـــی کـــوردە ســـوننییەکان بـــە لاڕێدا بەرێ.[٣١]

«مراکـــز بـــزرگ اســـلامی»، تەنیـــا لـــە ناوچـــە ســـوننی نشـــینەکاندا دامەزرێندران. ئـــەو دامەزراوانە، زۆرتر لە لایـــەن ڕۆحانییە شـــیعەکانەوە ئیدارە دەکرێن.[٣٢] بەرێوەبەری هـــەر یـــەک لـــەو دامەزراوانـــە لـــە لایەن نوێنەری خامنەیی لە ئوســـتانەکاندا دیاری دەکرێن.[٣٣] ئەرکی ئەم دامەزراوانە کۆنترۆڵی بۆنـــە ئایینییەکان، ڕێکخســـتن و پلەبەندیی قوتابیانی ئایینی سوننی مەزهەب، بەخشینی بڕوانامەی خوێندنی ئایینی و چاوەدێریکردنی باوەڕمەندییـــە ئایینیەکانـــی لە ئەســـتۆیە. زانایانی کوردی ســـوننی، بۆ پەیوەست بوون بـــەم ناوەندانـــەوە، ئیمتیازگەلـــی تایبەتـــی وەردەگرن. بۆ وێنە، دەکرێ ئەوان لە خزمەتی زۆرەملێی ســـەربازی مەعاف بکرێن. لە ڕووی مووچەوە ـ بە پێی وتەی شایەتحاڵەکانی ئێمە ـ مەلاکانی کورد مانگانە کەمتر لە ٥٠ دولار وەردەگرن. لە تیوریدا، دەگوترێ کە ڕیساڵەتی

ئـەم ناوەندانە بە تـەواوی ئایینییـە، بەڵام ئەوان هەمیشـە سەرتر لە سنووری ڕیسالەتە ڕاگەیاندراوەکەیانەوە کار دەکەن. ڕۆڵی ئەوان وەکوو پلاندارێژەرانـی دەزگا ئەمنیەتییەکانی دەوڵـەت، چاوەدێریکردنی دژبەرانی ئایینی و باوەڕمەندە ئایینییە سـەربەخۆکانی کورد و، لابردن یان دانانی ئیمام جمعە خۆجێییەکان و، هاوشێوەی بڕیار و ڕێوشوێنە خزمەتگوزاییە ئەمنیەتییەکانی ناوچەکە و، بەشداریکردن لە هەڵمەتی هەڵبژاردنەکانە.

شـاراوە نییە کە شـکڵگرتنی ئیسلامی دڵخـوازی دەوڵـەت یەکێـک لـە ئامانجە ئیسـتراتیژیکەکان لـە هەمـوو وڵاتانـی ڕۆژهەڵاتی ناوڕاسـت بووە، بە سـێکۆلار و ئیسلامییەوە. هەوڵەکانی کۆماری ئیسلامیی ئێران، بۆ پێکهێنانی ئیسـلامی دەوڵەتی لە ناوچـە کوردییە سـوننیەکاندا، سـنووردار نەکـراوە. تەنانـەت ئایەتوڵڵایەکی گەورەی شیعەی وەکوو حسـەین عەلی مونتەزیری، لە هەر شـوێنێک کە تەفسیرەکانی لە گەڵ ئیسـلامی فەرمیدا جیاواز بووە، دەستبەسەر و لێپێچینـەوەی لـێ کـراوە. پێکهێنانـی دامـەزراوەی هاوتەریبـی شـیعی لە ناوچە سـوننییەکاندا سیاسـەتێکی کۆلۆنیالیـی بەردەوام، بۆ سـوننیبڕکردنی کوردسـتانە. وەها سیاسـەتێک، بایەخی ئیسـتراتێژیکی هەیە، لـە بەر ئەوەی لە کۆتاییی سـەدەی نۆزدەهەمـدا، زانایانـی ئایینیی کـورد، لە هەمبەری خۆڕاگریی کوردەکان هاوسۆزی و پشتیوانییەکی زۆیان لە خۆیان نیشان داوە. لە ڕووی مێژووییەوە، ناوچە سـوننییەکانی کوردسـتان، تا یەک دوو دەیە پێش ئێستا، وەکوو ناوەندی سەرەکیی ناسیۆنالیزمی کورد لـە قەڵەم دەدران (سـولەیمانی ٢٠١٧، ٩٩٥-٧ هەر وەها بڕوانە سولەیمانی ٢٠١٦). ناسیۆنالیزمی کوردی لـە ناوچە کوردییە شـیعییەکاندا، دیاردەیەکە کە لەم دواییانەدا سەری هەڵداوە و لەم ڕووەوە سـوننیبڕ کردنی کوردستان، بایەخێکـی تایبەتی هەیە لە فارسـاندن و داگیرکردنی کوردستاندا. سـەرەڕای بوونی پێگەیەکی لاواز، کۆماری ئیسلامیی ئێران، بە شێوەیەکی ناروون مەزهەبەکانی سوننیی بە فەرمیی ناسیوە، لە کاتێکدا جەخت دەکاتەوە کە ئیسلامی شیعە مەزهەب فەرمییە (مادەی ١٢). لە کردەوەدا، ئەم مادەی یاسای بنەڕەتیە لەبارەی سوننی مەزهەبەکانەوە،هیچکات بە هیچ کوێ نەگەیشـت. سەرەڕای ئەمانە، ئەو مادەیەش بە مادەی دیکەی یاسای بنەڕەتی ڕەد دەکرێتەوە، کـە بەرچاوترینیان مادەی ٧٤ـە کە لەوێدا هاتووە: هیچ یاسـایەک بە دژایەتی لە گەڵ ئایینی فەرمی [واتە شیعی] پەسەند ناکرێ.[٣٤]

بۆ بڵاوکردنەوەی شیعەگەری، دەوڵەت بـە شـێوەیەکی بەربـڵاو دامەزراوەکانی وەکـوو، حوسـەینیییەکان،[٣٥] حـەوزەی عیلمییە[٣٦] (حەوزەی عیلمییەی شـیعە) و نوێنەرانـی خۆجێیـی زیـاد کـردووە. دامەزراندنی حوسەینییەکان دەگەڕێتەوە بۆ ناوەڕاستەکانی دەیەی ١٩٨٠. سەرەتا ئەوان بە زیادکردنی دەزگا ئیداری و دەوڵەتییەکان و، هەوڵ بۆ گەورەتریـن جێگۆڕکێی هێزە نیزامییە ناکوردەکان لە کوردستان، سەریان وەدەرهێنا. لە ماوەی سێ دەیەی ڕابردوودا، بە پاسـاوی حاوانەوەی هێـزە نیزامی و ئەمنیەتییەکان، دەوڵەت حوسـەینییەی لە هەموو شارەکانی کوردستاندا دامەزراندووە. تەنانـەت، لـەو ماوەیـەدا دروسـتکردنی مزگەوتێک بۆ سـوننییەکان لـە ناوچەی شیعەکانی وەکوو تاران، شارێک کە نیزیک یەک میلیۆن خەڵکی سـوننیی لێی دەژی، قەدەغەیە.[٣٧] سەرەڕای ئەمانە، دەوڵەت لە ڕێگەی دروستکردنی مانێۆمێنت و شوێنی ئایینییـەوە، هـەوڵ دەدات پیرۆزییەکانی شـیعەی دەوڵەتـی لـە کوردسـتاندا، بنەخشـێنێ. بە نۆرەی خۆی، ئەم هەوڵانە هێمایە بۆ ناسـاندنی «ئیسلامی ڕاستەقینە»

لەو ناوچەیەدا. بۆ وێنە، بەو شێوەیە کە لە فتواکەی خوارەوەدا دیبینن، لە هێندێک لە گوندە چووکەکانی ناوچەی هەورامان، دەوڵەت شوێنگەلێکی پیرۆزی وەکوو مانیۆمێنتی شەهیدان (یادمان شهدا) یا شوێن پێی(قدمگاه) خامنەیی، دروستکردووە: دەگوترێ کە خامنەیی لە ماوەی شەڕی ئێران و ئێراقدا سەردانی ئەو ناوچەیەی کردووە.[۳۸] ئامانجی ڕێژیم هەنگاو بە هەنگاو داگیر کردنی فەزای مەزهەبییە بۆ زیاتر ئاسیمیلە کردنی کوردە سوننییەکان. بەربەرەکانێی کوردە سوننییەکان لە گەڵ ئیستراتێژیی ئاسیمیلە کردن، زۆرجار لە گەڵ بەکارهێنانی هێزە بێ بەزەیی وسەرکوتکەرەکان بەرەوڕوو دەبنەوە.

هەروەها ڕێژیم سیاسەتێکی چەند ڕەهەندیی حەشیمەتی لە کوردستان پێڕەو کردووە. لەم ڕاستایەدا، سەرەتا پڕۆژەگەلی بنکە و بارەگای تایبەتی وەکوو ئیستراتێژییەک بۆ جێگیرکردنی ژمارەیەکی بەرچاو لە هێزە ناخۆجێییەکان، مورە ئەمنیەتییەکان و بەرپرسە ناخۆجێییەکان لە تەواوی ناوچەکدا، دەستپێکرد. دواتر، دەوڵەت دەستی کرد بە بەڕێوەبردنی سیاسەتێکی تۆکمە بۆ گۆڕینی دێمۆگرافیای شار و شارۆچکەکانی کوردستان لە ڕێگەی پڕۆژەکانی نیشتەجێ کردنەوەی هێزە نیزامییە داگیرکارەکانییەوە. بەم شێوەیە: دەوڵەت سیاسەتێکی دوو لایەنەی گرتە بەر: یەکەم، پڕۆژەی بنکە نیزامییەکانی پەرە پێدا تاکوو ناوچەی جیاواز لە شار و شارۆچکەکاندا لە خۆ بگرێ. پلانی دووهەمی دەوڵەت جێگیرکردنی شارۆمەندە شیعەکان بوو لە زۆربەی ناوچە کوردییە سوونەکاندا. بەرئەنجامی پلانی دووهەم بوە هۆی گۆڕینی دیمۆگرافیای هێندێک گەرەک و ناوچەی شارەکانیکوردستان و کراونەتە ناوچەی شیعی.[۳۹]

کۆبەند

ئەگەر هەوێنی ئیستراتێژیی بەشیعەکردنی کۆماری ئیسلامی لە بەرچاو نەگرین، هەموو سیاسەتەکانی لە هەمبەر کۆمەڵگە ژێردەستەکان، هیچ جیاوازییەکی لە گەڵ وڵاتە سێکۆلارەکانی دراوسێیدا نییە. هەروەها، سیاسەتە بنەڕەتییەکانی بەشیعەکردن، زیاتر ئامرازی ئاسیمیلە کردن و هۆویەت گۆڕینن تاکوو هەوڵێکی چڕی فیرقەایی. ئەم ئامانجە لە پێشدا دارێژراوە، پەرەپێدانی شیعیزمە وەکوو فۆرمێک لە شوناس کە پێکهاتەی کۆمەڵگە بیچم دەدات. لە ئێران، پاش ساڵی ۱۹۷۹، زمان و فەرهەنگی پارسیسزم و شیعیزم کرانە مانیفیستێکی لێک گرێدارو. هەروەها ڕۆشنبیرانی سێکۆلاری پارسیش، بایەخی لێکگرێدانی شیعیزمیان بە سیاسەتی ئێرانیەوە، پشتراست کردووەتەوە (ئێمانت ۲۰۱۷).[۴۰]

لە دەیەی ڕابردوودا، ناسیۆنالیستە پارسەکان بە ڕادەیەکی بەرچاو فۆرمی «شوناسی ئێرانییەکانیان» نوێ کردووەتەوە کە لەگەڵ ڕیوایەتی شیعی لە ڕابردووی ئێران یەک بگرێتەوە (همان سەرچاوە). کەواتە، لاوازکردنی سوننییزم دەتوانێ، «یەکپارچەیی شوناس» بە مەبەستی پارس ـ شیعیزم دا بێ، بە لەبەرچاوگرتنی ئەو هەقیقەتە کە ناوچە کوردییە ـ سوونەکان لە ڕووی مێژوویییەوە ناوەندی هەژان و بەرگری لە ناسیۆنالیزمی کورد بوون. لەوانەیە سیاسەتەکانی دەوڵەت لە کوردستاندا بە ئاشکرا پێڕەویی لە خەتێکی دیاریکراو نەکردبێ. بەمشێوەیە، لە سەرەتای دەیەی ۱۹۸۰، دەوڵەت بنچینەی ئیستراتێژییەکەی، لە سەر نکۆڵی، ئاسیمیلە کردن و ستەم لە سەر کوردەکان، دارشت. پاش ۱۹۷۹، لە یەکەمین ڕەشنووسی یاسای بنەڕەتییدا، هێندێک لە مافە فەرهەنگی و زمانییەکانی کۆمەڵگە ژێردەستەکان بە فەرمی ناسێندران. هەر بەو شێوەیە کە ئاماژەی پێ

دڕا، سەرەڕای پێگەیەکی سەرتری شیعیزم، وەکوو ئایینی دەوڵەت، مەزهەبەکانی دیکەش بە فەرمی ناسێندراون. بەم حاڵەشەوە، ئەم بە فەرمی ناسینە، لە کردەوەدا هیچکات ڕێی بە هیچ شوێنێک نەبردووە، لە بەر ئەوەی بەڕێوەبردنی هەر چەشنە ئەرکێکی گشتی، بەستراوەتەوە بە ئیتاعەتی نەزەری و بر کردەوە لە «ویلایەتی فەقێ». لە ڕووی ئایینییەوە، ئەم بابەتە بۆ موسوڵمانی ناشیعە زۆر کێشەساز بووە. فەزای زاڵی سیاسیی ڕەشنوسی یەکەمی یاسای بنەڕەتی، دەرفەتی نکۆلی کردن لە فەرهەنگ و زمانە ناپارسییەکانی بە ڕاشکاوی نەدەدا. لەم ڕووەوە، یاسای بنەڕەتی لە ڕووی تیورییەوە، ئیزنی فێربوونی زمانەکانی دیکەی، لە پاڵ زمانی پارسی، داوە. بەڵام لە کردەوەدا هیچکات جێبەجێ نەکرا. لە ڕاستییدا، لە ١٥ی جولای ٢٠١٨، وەزیری پەروەردە و بارهێنانی دەوڵەت، موحەممەد بەتحایی ڕایگەیاند: «لە چەند ناوچەیەک، زمانی ناوچەیی [واتە ناپارس] فێر دەکرێ... ئەمە مەترسیدارە. منداڵەکان دەبێ تەنیا بە زمانی فەرمیی وڵات [ئەویش کە زمانی پارسییە] پەروەردە بکرێن.[٤٢] لە ماوەی چەند ساڵی پاش شۆڕش، هێزە دەوڵەتییەکان، توانیان دەست بە سەر زۆربەی ناوچە کوردییەکاندا بگرن. لەم ناوچانەدا، جێگایەک بۆ دژبەریی سیاسی بوونی نەبوو. بەم حاڵەشەوە خەباتگێرانی کورد لە ناوچە لادێیەکاندا درێژەیان بە خەباتی سیاسی و نیزامیی خۆیان دا. تا کۆتایی شەڕی ئێران و ئێراق لە ساڵی ١٩٨٨، کوردەکان لە بارودۆخێکی تایبەتیدا دەژیان و ئەوان نەیاندەتوانی لە خۆرئاوا بوونەوە تاکوو خۆرهەڵاتن لە ماڵەکانی خۆیان بێنە دەر. ئەمە لە کاتێکدا بوو کە دەوڵەت دەستی بە دامەزراندنی سیستەمێکی یەکجار بەربڵاوی چاوەدێری و کۆنترۆڵ کردبوو. قوتابیانی دواناوەندی و خوێندکارانی زانکۆ، بە هۆکاری خوێندنەوەی کتێب و وتاری ڕەخنەییەوە، دەخرانە بەندیخانەکانەوە. ئەوان ناچاربوون کە پێڕەوی لە بڕیاراتی سەختگیرانەی پۆشینی جلوبەرگی ئایینی و مۆراڵی گشتی بکەن. لە (چەند ئوستانێکی) کوردستان، بە هۆکاری جیاواز بوون لە ڕووی قەومی و مەزهەبییەوە، ژیانی ئاسایی لەرادەبەر دژوار ببوو. شایەتحاڵە بە تەمەنەکانی ئێمە، زۆربەی ئەو کاتە ناخۆش و بە ئازارانەی ئەو سەردەمە دەگێڕنەوە کە چۆن «هەر چەشنە ڕەفتارێک دەکرا وەکوو دژایەتیی مەزهەبی یان سیاسی لە لایەن دەوڵەتەوە لە قەڵەم درابایە.» هەر لەو سەردەمەدا، دەوڵەت ئیستراتێژیی خۆی بۆ میلیتاریزەکردنی کوردستان، وەجۆش هێنانەوەی کەلینە کۆمەڵایەتییەکان و سڕینەوەی تایبەتمەندییە ئێتنیکی، زمانی و فەرهەنگییەکان خستە بواری جێبەجێکردنەوە. دەوڵەتی ئیسلامی لە دەسەڵاتدا، سیاسەتی کۆنەپارێزانەی ناسیۆنالیستی لە زۆر ڕەهەندەوە بەرهەمهێناوەتەوە. هەنووکەش، سەرەڕای دروشمە جیهانپەسەند و ئایینییەکانی دژ بە ڕۆژئاواییەکان، کردەوە سیاسییەکانیان بە تەواوی قەومی ـ ناسیۆنالیستانەن. سیاسەتە ناوخۆییەکانیان، لەسەر بنەمای ناسیۆنالیزمی قەومی پارس هەڵچنراوە و، سیاسەتە دەرەکییەکانیشیان، لە سەر» بەرژەوەندییەکانی دەوڵەت».

کۆماری ئیسلامیی ئێران، نموونەیەکی بەرچاوە لەو هەقیقەتە کە تێگەیشتنی موسوڵمانان لە ئیسلام، لەگەڵ کارتێکەرییەکانی ناسیۆنالیزمی مودێرن و خوازیاری کۆنترۆڵکردنی دەوڵەت، بەرابەرە. لە چوار دەیەی ڕابردوودا، کۆماری ئیسلامیی ئێران، نافارسی پشتگوێ خستووە و هەوڵی زۆریشی داوە کە بە شێوەیەکی سیستماتیک، فەرهەنگە نافارسەکان بسڕێتەوە. شێوەی هەڵسوکەوتەکانیان لە گەڵ ئێتنیکەکانی دیکە نموونەیەکی کلاسیکە لە کولۆنیالیزمی ناوخۆیی. هەروەها، خۆناساندنی کۆماری ئیسلامیی

ئێران، وەکوو دەوڵەت ـ نەتەوەکانی سێکۆلار، شێوەیەکی تایبەتە لە تەخەییولی هۆوییەتی دەوڵەتی نەتەوە. بوونی شوناسێکی میللی، بە تێگەیشتنی بلێک، «بوونی ڕێگەگەلێکە بۆ قسە کردنی لە بارەی میللەتەوە» (بلێک: ۱۹۹۵،۸).

کۆماری ئیسلامیی ئێران هەوڵی داوە کە هاوکاریکردن لە گەڵ دەوڵەت، وەکوو ڕێگەیەکی بەردەست بۆ بژێوی ژیان بۆ کوردەکان، دەستنیشان بکات. خەڵکانێک کە وەها شێوە ژیانێکیان ڕەد کردووەتەوە، سەرەڕای بوونی بروانامەی باڵا، تەنانەت ناچار بوون وەکوو کۆڵبەرێک (ئەو کەسانەی کە بە درێژایی ئەو سنوورانە کاڵاکان بە کۆڵ دەگوازنەوە) کار بکەن. هەنووکەش، هەربەو شێوەیە کە لە سەرەوە نیشانمان داوە، لە ئاکامی تەقەی ڕاستەوخۆی هێزە دەوڵەتییەکاندا، زیاتر لە ۹۳۰ کۆڵبەر کوژراو و بریندار بوون. ئەمە تەنیا بوونی ڕوانگەیەکی کولۆنیالیستی لە هەمبەر کوردەکان نیشان دەدات، کە کوشتاری ئەوان ئاسایی بووەتەوە و بکوژان بە تەواوی لە سزا مەعاف کراون. ئەم ڕوانگەیە کە کوشتنی لادێییە کوردەکان بە ڕەوا دەزانێ، بەڵام هەروەها یەکێک لەو بابەتانەیە کە لە شارەکانی ئێران و ئوستانەکانی ناوەندیدا پاساوی بۆ دێنێتەوە. لە ڕاستییدا، هیچ شوێنێک باشتر لە تۆڕە کۆمەڵایەتییەکانی ئێران بۆ ئەم بابەتە دەست ناکەوێ. پاساوی کوشتنی کۆڵبەرانی کورد و کارکردن لە سەر سنوورەکان، گرێ دەدرێ بە «سەربەخۆیی خوازییانەوە». ئەم تێڕوانینانە دەرخەری ئەوەیە کە مافی بەرگریی کورد زیاتر وەکوو هەڕەشەیەک دێتە ئەژمار نە وەک بەڵگەیەک بۆ سیاسەتی بێبەشکاریی دەوڵەت. بە پێی بانگەشە فەرمییەکانی دەوڵەت، ئەم کارە لە ڕێگەی سەرلەنوێ بەرهەمهێنانەوەی یەکدەستکردنی فەرهەنگی و تەنانەت زمانییەوە، لە دەوڵەتی ئێراندا ئەنجام دەدرێ و، هەموو ئەم خاڵانەش بوونەتە هۆکار کە ئەمنیەتیکردنی ژیانی نافارس، لە لایەن دەوڵەتەوە بە ڕەوا لە قەڵەم بدرێ.

پێزانین

ئێمە لە بەر ئەو زانیارییە بەنرخانەی کە ئاراس زارەعی و ئەرسەلان یارئەحمەدی لە بەردەستیان داناین و، ئەلکساندر گانوت، مەتین ئەتماک جا، وێرنرهێرتزۆگ، ئۆون ئاڕ، مێلڕ و ئەنتۆنی کەی شێن، بۆ خوێندنەوەی وتارەکەی ئێمە و، دانی پێشنیارە بە نرخەکانیان، سپاسیان دەکەین.

Notes on contributors

کەماڵ سولەیمانی پسپۆڕی مێژووی سیاسیی ئیسلام و ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاستدایە. سولەیەمانی پلەی دوکتوراکەی (PhD) ساڵی ۲۰۱۴لە بواری مێژووی ئیسلام و ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست، لە زانستگەی کولومبیا لە نیۆیۆرک وەرگرتووە و لە زانستگە جیاوازەکانی جیهاندا وانەی وتووەتەوە. سولەیمانی نووسەری وتارگەلێکی لێکۆڵینەوییی جیاوازە کە لە گۆڤارگەلی گرینگی زانستیی وەکوو گۆڤاری کۆمەڵناسیی بریتانیا، قەومیەتەکان، لێکۆڵینەوەی ڕۆژهەلاتی ناوەڕاست و جیهانی ئیسلام، بڵاو بوونەتەوە. بەرهەمەکانی سولەیەمانی بە کوردی {سۆرانی و کورمانجی} پارسی و تورکییش وەرگێڕدراون. لە کتێبەکەی خۆیدا «ململانیی ئیسلام و ناسیۆنالیزم لە ڕۆژهەلاتی ناوەڕاستدا»(Palgrave, 2016) سولەیمانی بە جەختکردنەوە لە سەر ڕۆڵی بنچینەیی و لێک گرێدرانی ئیسلام لە سەرهەڵدانی دەوڵەت نەتەوەدا، مەعریفە ناسیی epistemologies بنەڕەتیی دەوڵەت نەتەوە دەباتە ژێر پرسیارەوە. ئەو ڕوونی دەکاتەوە کە ململانێ و دژکردەوەکانی ناسیۆنالیزم و فیکری دینی لە مێژووی مودێڕنی ڕۆژهەڵاتی ناوەراستدا چۆن بەرێوە دەچێ.

ئەحمەد موحەممەدپوور کۆمەڵ ـ مرۆڤناسە socio-anthropologist. پلەی دوکتورای(PhD) کۆمەڵناسیی لە شیراز ـ ئێران وەرگرتووە. هەروەها بەربژێری پلەی دوکتۆرا لە ڕشتەی زانستی مرۆڤناسییە anthropology لە زانسگەی ماساچۆسێت ـ ئەمهرستە؛ شوێنیک کە ئەو وانەی قۆناخەکانی ناسیۆنالیزم و تێکهەڵچوونە قەومی و مەزهەبییەکانی ڕۆژهەلاتی ناوەڕاستی ئەورۆ، دەڵێتەوە. موحەممەدپوور تا ئێستا هەشت لێکۆڵینەوە و زیاتر لە ۵۰ وتاری زانستیی بە زمانی ئینگلیزی، کوردی و پارسی چاپ کردووە. بەرهەمەکانی ئەو بە بەربڵاوی و قووڵی لە بارەی کوردستانن و مودیلگەلێکیان بۆ لێکۆڵینەوەی مرۆڤناسی لە سەر بنەمای تیوری لە ئێران، لە خۆگرتووە. بەرهەمەکانی موحەممەدپوور لە جورناڵە ئینترناشناڵە جۆراوجۆرەکاندا تاوتوێ کراوە، وەکوو گۆڤاری کۆمەڵناسیی بریتانیا، قەومیەتەکان، چەندایەتیی و چۆنایەتیی، گۆڤاری ئینترناشناڵی میتۆدناسی، گۆڤاری لێکۆڵینەوەی ڕۆژهەلات ناسیی بریتانیا و گۆڤاری ئینترناشناڵی لێکۆڵینەوەی چۆنایەتی لە بواری تەندروستی و خۆشبژێوی، لە ناو ئەوانی دیکە دا.

*. https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/01436597.2019.1695199?journalCode=ctwq20